

Laidojimo papročių ir pomirtinio gyvenimo sampratos tyrinėjimai Lietuvos archeologijoje. Istoriografinis aspektas

Gediminas Petrauskas

ĮVADAS

Senovės laidojimo vietas jau seniai domina tyrinėtojus. Nuo XIX a. vidurio, kai Lietuvoje pradėta tyrinėti laidojimo paminklus, buvo sukaupta daug vertingų duomenų. Jais remiantis apibūrinama įvairių laikotarpių laidosena, nusakyti jos bruožai, teritoriniai panašumai ir skirtumai. Šios žinios nugulė tūkstančiuose tyrimų ataskaitų, populiarių ir mokslinių straipsnių bei monografijų puslapių. Vis dėlto kyla klausimas, ar Lietuvos archeologų publikacijos leidžia geriau pažinti praeities bendruomenes, jų ideologiją ir pomirtinio gyvenimo sampratą? Kokia šių darbų vertė ir reikšmė archeologijos mokslui ir jo raidai?

Lietuvos archeologijos istorija sulaukė išsamių tyrimų ir apžvalgų (Jarockis, 1998; Kulikauskas, Zabiela, 1999; ir kt.); šiai temai dėmesio skyrė ir užsienio šalių mokslininkai (Lang, 2006, p. 185–187, 191–193). Darbuose nagrinėti archeologijos ištakų, mokslinės archeologijos formavimosi, atskirų praeities tyrinėtojų asmenybių, jų veiklos ir įvairūs kiti klausimai. Keliuose straipsniuose išsamiau pažvelgta ir į Lietuvos archeologijos istoriografiją: analizuotas empirinių duomenų ir teorijos santykis, įvertinta archeologijos mokslo būklė, nubrėžtos ateities tyrimų perspektyvos (Sidrys, 1999; Jarockis, 2004; Paberžytė, Costopoulos, 2009; Oras, 2012). Trumpa konkrečių archeologijos klausimų tyrimų istorija pateikiama daugelyje platesnio pobūdžio darbų, tačiau iki šiol neturime išsamios laidojimo papročių istoriografijos analizės ir vertinimo.

Straipsnyje apžvelgiami mirties ir pomirtinio gyvenimo sampratos tyrinėjimai Lietuvos archeologijoje; nagrinėjama, koks tyrėjų požiūris į praeities laidojimo papročius skleidžiasi istoriografijoje. Analizuojant Lietuvos autorių darbuose pateikiamą laidosenos

interpretaciją, siekiama atskleisti mirties ir mirusiųjų laidojimo papročių tyrimų tendencijas, apibrėžti jų raidą ir kryptis. Šiam tikslui pasiekti nagrinėjamas laikotarpis nuo pirmųjų archeologinių knygų išleidimo iki naujausių, ruošiant straipsnį pasirodžiusių darbų.

LAIDOJIMO PAPROČIAI PIRMUOSIUOSE ARCHEOLOGŲ DARBUOSE

XIX a. viduryje išaugęs susidomėjimas krašto praeitimi, senovės paminklais ir archeologiniais radiniais įtraukė tyrinėtojus ir kolekcininkus į kasinėjimus, senienų paieškas. Tuo metu pradėti kasinėti labiausiai aplinkoje pastebimi archeologijos paminklai: piliakalniai ir laidojimo vietas – pilkapiai, kiek mažiau dėmesio teko kapinynams.

Pirmuoju Lietuvos archeologu laikomas grafas Eustachijus Tiškevičius (1814–1873). Tyrinėtojo rengtų pilkapių kasinėjimų metu sukauptos žinios buvo sudėtos į pirmąsias Lietuvoje archeologines knygas (Tyszkiewicz, 1842; 1850). Autorius pilkapius skyrė į grupes, aptarė pilkapių įrengimo būdus, paskirtį, laidojimo papročių bruožus ir atliktų tyrimų rezultatus. Šiuose darbuose laidojimo papročiai apibūdinti glaustai, jų aiškinimai menki, plačiau nepagrįsti. Antai E. Tiškevičius teigė, kad viena kapuose randamų akmeninių kirvių paskirčių buvo apsaugoti mirusįjį nuo piktųjų dvasių (Tyszkiewicz, 1842, s. 38).

XIX a. viduryje ir antrojoje pusėje laidojimo paminklus plačiai kasinėjo jau daugiau senovės tyrinėtojų: E. Tiškevičiaus vyresnysis brolis Konstantinas Tiškevičius (1806–1868), Adomas Honoris Kirkoras (1818–1886), Tadas Daugirdas (1852–1919), Eduardas Volteris (1856–1941), Fiodoras Pokrovskis (1855–1903), Vandalinas Šukevičius (1852–1919) ir kt. Žinoma,

kad vien K. Tiškevičius tuometinėje Minsko gubernijoje tyrinėjo apie 200 pilkapių ir piliakalnių (Акулич, Каханоўскі, 1993), E. Volteris – ne mažiau kaip 90 pilkapių ir apie 210 kapų (Kulikauskas, Zabiela, 1999, p. 122–123), F. Pokrovskis įvairiuose dabartinės Lietuvos ir Baltarusijos pilkapyuose – 212 pilkapių (Tautavičius, 1969 a, p. 115), V. Šukevičius – apie 70 pilkapių ir kelis šimtus kapų¹ (Tautavičius, 1969 b, p. 112). Kai kurie tyrinėjimai buvo aprašyti spaudoje, iš jų paminėtini platesnio apibendrinamojo pobūdžio darbai, skirti pilkapiams (Tyszkiewicz, 1868; Покровский, 1897) ir pagal laidosenos bruožus skiriamoms etninėms Lietuvos sritims (Szukiewicz, 1918).

Svarų indėlį į senovės lietuvių laidojimo papročių tyrinėjimus įnešė Jonas Basanavičius (1851–1927). Tyrinėtojas, labiau domėjęsis mirusiųjų kaukolėmis ir kitais kaulais nei archeologiniais radiniais, XX a. pirmajame ir antrajame dešimtmečiuose Lietuvoje kasinėjo įvairius XV–XIX a. kapinytus² (Akavickas, 1994 b; 1995 a; 1995 b; Kulikauskas, Zabiela, 1999, p. 162–164). Tačiau svarbiausiu J. Basanavičiaus darbu reikėtų laikyti 1903 m. išleistą studiją „Apie vėles bei nekrokultą senovės lietuvių“ (Basanavičius, 1998, p. 13–91). Tai vienas pirmųjų mokslinių darbų, kuriame nagrinėta senovės lietuvių pomirtinio gyvenimo samprata. Studijoje plačiai analizuoti tikėjimo mirusiųjų vėlių nemirtingumu aspektai: išikūnijimas į gimstančius žmones (*metamorfozė*), gyvulius, medžius ir akmenis (*metempsichozė*), vėlių santykis su gyvaisiais bei daugelis kitų pomirtinio gyvenimo atspindžių. Pagoniškiems mirusiųjų laidojimo, atminimo, įkapių dėjimo į kapus papročiams nagrinėti remtasi rašytiniais šaltiniais, paties J. Basanavičiaus ir Viliaus Kalvaičio (1848–1914) Mažojoje Lietuvoje bei kitose Lietuvos vietovėse surinkta tautosaka. Šis J. Basanavičiaus darbas atvėrė naujas mirties ir pomirtinio gyvenimo sampratos tyrinėjimų erdves, pranoko

amžininkus, bet ilgai liko nežinomas ir todėl deramai neįvertintas.

Tarpukariu pirmą kartą bandyta rimčiau interpretuoti kapuose aptinkamų archeologinių radinių paskirtį. E. Volteris atmetė E. Tiškevičiaus mintį, jog miniatiūriniai puodeliai buvo mirusiesiems skirtos „ašaruvės“³ (žr. Tyszkiewicz, 1842, s. 11–12), ir teigė, kad į juos turėjo būti dedama maisto, skirto palengvinti mirusiojo kelionę į pomirtinį pasaulį. Panašios paskirties turėjo būti ir krikščioniško laikotarpio kapuose aptinkami meškų bei lūšių nagų apkalai. Archeologo manymu, jie buvo skirti padėti kopti į mirusiųjų pasaulio kalną, ant kurio Dievas teisė mirusiuosius (Volteris, 1924, p. 156–159, 162–163). Šią mintį E. Volteris parėmė mitinio kunigaikščio Šventaragio sudeginimo pasakojimu.

Petras Tarasenka (1892–1962) daugiausia dėmesio skyrė Lietuvos piliakalniams, alkakalniams ir mitologiniams akmenims. Nors archeologas dėl asmeninių įsitikinimų laidojimo paminklų stengėsi netyrinėti (Steponavičienė, 1996, p. 25), 1933 m., tirdamas Velikuškių I piliakalnį (Zarasų r.), aptiko vieną dvigubą griautinį ir 35 „degintinius kapus“ (Tarasenka, 1934, p. 412; 1956 b, p. 26; Тарасенко, 1952, с. 87–88). Šie iš tikrųjų buvo ne kapai, bet židinių ir akmenų grindinių liekanos, ūkinės duobės (Zabiela, 1994). P. Tarasenkos aptikti „kapai“ kelia didelį archeologų susidomėjimą net ir praėjus kelioms dešimtims metų po jų atradimo (Таутавичюс, 1954 š, с. 7–8; Kulikauskas ir kt., 1961, p. 127–128; Merkevičius, 1988, p. 36–37; Daugudis, 1992, p. 30–32; Kulikauskas, 1992, p. 19; Luchtanas, 1992, p. 72; Zabiela, 1994; 2009, p. 48–49).

Atradimų Velikuškių I piliakalnyje paskatintas P. Tarasenka samprotavo, kad senovės lietuviai tikėjo pomirtiniu gyvenimu, o mirusiųjų deginimas simbolizavo sielos išlaisvinimą iš kūno (Tarasenka, 1934, p. 413; 1956 a, p. 148, 155). Įvardytuose degintiniuose kapuose aptikti akmenys turėjo prislėgti mirusiojo kūną, kad jis nepakiltų kartu su siela. Piliakalnyje pabirusios skirtingų sudaužytų puodų šukės aiškintos mintimi, kad pomirtiniame gyvenime sielai reikia tik

¹ V. Šukevičius labiau žinomas kaip akmens amžiaus tyrinėtojas (Zabiela, 2002). Be to, šis archeologas mėgėjas tuometinėje Vilniaus gubernijoje užrašė ir paskelbė keletą padavimų ir legendų apie mirtį, gyvųjų santykį su mirusiais bei jų sielomis (Szukiewicz, 1903, s. 443–444; 1910, s. 92–93).

² Atrodo, kad J. Basanavičius XIX a. pabaigoje šiek tiek tyrinėjo ir Bulgarijos archeologijos paminklus (Akavickas, 1994 a, p. 16–17).

³ Apie „ašaruves“, arba ašarines, kaip raudotojų priverktus molinius indelius, 1835 m. rašė istorikas Teodoras Narbutas (1784–1864) (Narbutas, 1998, p. 375–376). Tuomet tyrinėtojas rėmėsi kasinėjant laidojimo paminklus aptiktais radiniais.

„šešėlių pavidalo“ daiktų (Tarasenska, 1934, p. 413–414). P. Tarasenos nuomone, piliakalnio aikštelėje, šlaituose ir grioviuose aptiktuose kapuose buvusi ochra, spalvoti šlyno ir pelkių geležies rūdos gabalai (iš tikrųjų tai buvo molio tinko fragmentai ir geležies gargažės – Zabiela, 1994, p. 50–52) buvo skirti mirusiųjų vėlėms apsaugoti ir apginti (Tarasenska, 1934, p. 414; Tarasenko, 1952, c. 88–89).

Viename pirmųjų P. Tarasenos darbų, mokykloms skirtame archeologijos vadovėlyje, pavadintame „Priešistorinė Lietuva. Vadovas krašto praeities tyrimo darbams“, yra autoriaus minčių apie sielos – mirusiojo vėlės – atsiradimą neolite, gyvavimą po mirties, įsikūnijimą į žmones, akmenis ir atskirus daiktus. Archeologo manymu, mirusiųjų deginimo paprotys atsirado dėl mirusiųjų vėlių baimės, tuo metu akmens amžiuje praktikuotas nesudegintų mirusiųjų laidojimo būdas interpretuotas kaip žmonių, gyvųjų pasaulyje pasižymėjusių gerais darbais ir todėl nekėlusių baimės po mirties, laidojimo būdas (Tarasenska, 1927, p. 61–63). Mintys apie sielos įsikūnijimą vėliau buvo pakartotos ir kai kuriuose vėlesniuose autoriaus moksliniuose darbuose bei platesnei visuomenei skirtuose grožinės literatūros kūriniuose archeologijos tematika (Tarasenska, 1956 a, p. 101–102, 113; 1956 b, p. 39–40; 1958, p. 18–19, 30–31, 52).

Savo darbuose P. Tarasenska laidojimo papročiams nagrinėti ypatingo dėmesio neskyrė, tačiau pateikė originalių mirusiųjų deginimo paprotį, kapų įrangą ir kitų gyvųjų bei mirusiųjų santykių aiškinančių teiginių. Susidomėjimo mitologiniais akmenimis vedamas archeologas kvietė atkreipti dėmesį ir į žodinės tradicijos duomenis, aprašyti senosios kultūros pažinimo ribas.

1938 m. išleistas mokslinės Lietuvos archeologijos pradininko Jono Puzino (1905–1978) veikalas „Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys“ (Puzinas, 1938). Ši knyga padarė didelę įtaką tolesnei Lietuvos archeologijos sampratai ir raidai. J. Puzinas apibrėžė ir įtvirtino archeologijos mokslo ribas ir tyrimų kryptis, susistemino tuometinius archeologinius duomenis, įvedė naują, iki šiol beveik nepakitusią archeologinių laikotarpių (iki XIII a.) periodizaciją. Knygoje plačiai aptarti naujausių (t. y. vykusių 1918–1938 m.) laidojimo paminklų tyrimų duomenys, tačiau joje apsiribota paviršutinišku laidosenos bruožų nusakymu ir aptiktų radinių tipų apibūdinimu.

Taigi pirmuosiuose Lietuvos archeologų darbuose pateikiami trumpi, menkai interpretuoti mirusiųjų laidojimo papročių aprašymai. Dauguma autorių minčių apie praeities bendruomenių laidoseną ir jos sampratą pateikta nedrašiai, remiantis asmeniniais pastebėjimais lauko tyrimų metu, bet neturint platesnio teorinio pagrindo ir pasiruošimo. Išimtimi reikėtų laikyti tik XX a. pradžioje parengtą J. Basanavičiaus studiją, tačiau joje tautosakos ir mitologijos šaltiniai buvo silpnai susieti su archeologijos duomenimis. Šių darbų kontekste atskiro dėmesio nusipelnė Antrojo pasaulinio karo ir pirmųjų pokario metų Marijos Alseikaitės-Gimbutienės (1921–1994) tyrinėjimai, tiesiogiai skirti pomirtinio gyvenimo sampratai ir pagoniškiems laidojimo papročiams nagrinėti.

MARIJOS ALSEIKAITĖS-GIMBUTIENĖS TYRINĖJIMAI: TARPDALYKINĖS POMIRTINIO GYVENIMO SAMPRATOS PAIEŠKOS

M. Alseikaitė-Gimbutienė yra žymiausia pasaulyje Lietuvos archeologė, priešistorės tyrimuose palikusi ryškų pėdsaką. Tyrinėtoja, mokslininkė kelią pradėjusi Tėvynėje, didžiąją savo mokslinio palikimo dalį sunkiomis karo sąlygomis sukūrė Austrijoje ir Vokietijoje bei vėliau persikėlus gyventi ir dirbti į Jungtines Amerikos Valstijas. M. Alseikaitė-Gimbutienė, už Atlanto žinoma kaip Marija Gimbutas, tapo pasaulinio garso mokslininke, su kuria siejamos Senosios Europos civilizacijos studijos ir naujos archeologijos mokslo krypties – archeomitologijos – atsiradimas.

Autorės tyrinėjimams būdingo tarpdalykiškumo, plataus žvilgsnio į archeologijos mokslą ištakų reikia ieškoti 1938 m. pradėtose studijose Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinio fakulteto Etnikos katedroje. Lietuvai atgavus Vilniaus kraštą ir 1940 m. fakultetui persikėlus į Vilnių, M. Alseikaitė-Gimbutienė tęsė studijas Vilniuje naujai sukurto Istorijos fakulteto Etnikos, nuo tų pačių metų rudens – Archeologijos katedroje (Andrašūnaitė-Strakšienė, 1995, p. 6, 11–12; Milisauskas, 2000; Michelbertas, 2010, p. 8). Kaune ir Vilniuje kursai pasižymėjo įvairiapusiškumu, M. Alseikaitė-Gimbutienė lankė skirtingų mokslų paskaitas: literatūros, kalbotyros, tautosakos, etnologijos, archeologijos, istorijos ir kt. (Profesorės, 1993; Gimbutaitė, Jankauskaitė, 2005, p. 101; Butrimas, 2012 b, p. 3–4).

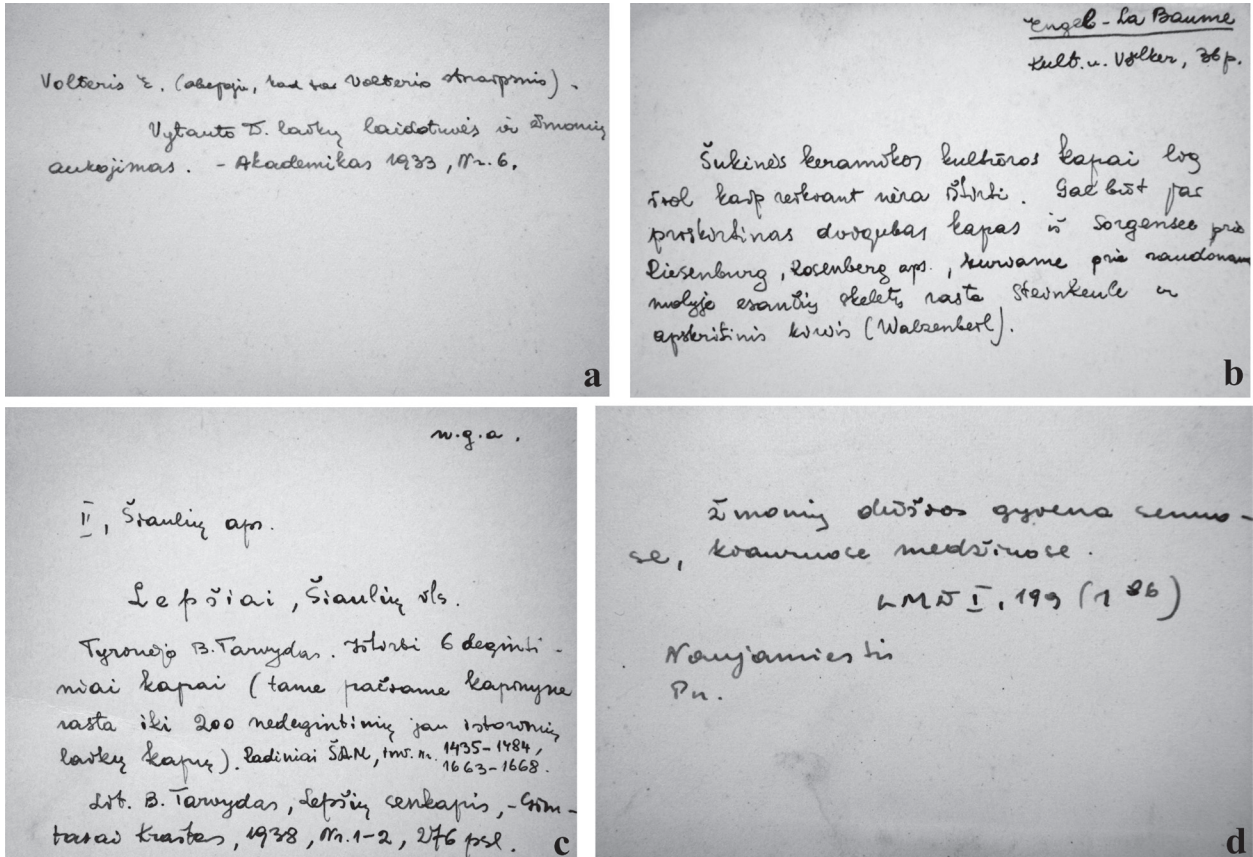
1 pav. M. Alseikaitės-Gimbutienės kartotekos kortelės (VUB RS, f. 154–503/1–3). G. Petrausko nuotr.

Fig. 1. Index cards of the index card file by M. Alseikaitė-Gimbutienė (VUB RS, f. 154–503/1–3). Photo by G. Petrauskas.

Studijų metais susiformavusiems M. Alseikaitės-Gimbutienės moksliniams interesams didžiausią įtaką darė ir būsimos mokslininkės asmenybė, tyrimų kryptis formavo daug dėmesio jai skyrę kalbininkas prof. Antanas Salys ir archeologas prof. J. Puzinas. Vieno žymiausių XX a. lituanistų A. Salio paskaitos būsimai tyrinėtojai pirmaisiais metais universitete kėlė didžiausią džiaugsmą ir pasitenkinimą – tai buvo idealizuojamas dėstytojas. Tuometinės studentės susižavėjimą universitete klausytomis A. Salio paskaitomis geriausiai perteikia po vieno egzamino dėstytojui įteiktas laiškas, kuriame dėkota už „plačiau pravertas akis į lituanistiką“ (Gimbutas, 2005, p. 63).

Dar studijuodama būsimoji mokslininkė aktyviai savarankiškai rinko tautosaką – 1940 m. Vilniuje užrašinėjo karo pabėgėlių lietuvių ir gudų iš SSRS užimtų Vilniaus krašto vietų tautosaką, tų pačių metų rugpjūtį darbavosi tuometiniame Valkininkų valsčiuje. Surinko du pasakojamosios ir dainuojamosios tautosakos (tikėjimų, pasakojimų, dainų, raudų, giesmių, melodijų, šokių ir žaidimų) rinkinius, iš viso 560 tautosakos vienetų (Alseikaitė, 1940 š; Alseikaitės, 1940 š). Dalis tautosakos buvo publikuota (Alseikaitė, 1940 a; 1940 b).

Netrukus M. Alseikaitė-Gimbutienė, lankydama J. Puzino dėstomus proistorės kursus ir dalyvaudama profesoriaus rengiamose archeologinėse ekspedicijose, atrado naują sritį – Lietuvos proistorę. Atrodo, būtent tai, kad tyrinėtoja archeologiją pažino jau turėdama tvirtus tautosakos, senosios religijos ir lietuvių liaudies meno pagrindus (Iš paskutiniųjų, 1994, p. 11), jai į archeologiją nuo pat pradžių leido žvelgti kitokiu žvilgsniu. Besiformuojant platų tarpdalykinį mokslininkės tyrimų lauką rodo kryptingai studijų metais rinkta archeologijos, istorijos, lingvistikos, tautosakos ir kitų darbų bibliografija, rengti jų nuorašai. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje dviejuose mediniuose stalčiuuose ir atskiroje dėžutėje saugoma beveik 2 700 M. Alseikaitės-Gimbutienės studijų metais (1938–1942 m.) užrašytų ir pagal temą suklasifikuotų kortelių su veikalų ir straipsnių bibliografinėmis nuorodomis, aprašais, citatomis ir autorės pastabomis, lapeliai su tautosakos duomenimis, informacija apie laidojimo paminklus, jų tyrimus ir aptiktus radinius (Marijos, 1938–1942 š) (1–2 pav.). Tarp kortelių taip pat įdėta 1939–1942 m. kalendoriaus lapelių su įvairiomis mintimis apie sielos prigimtį, nemirtingumą ir

2 pav. M. Alseikaitės-Gimbutienės kortelių pavyzdžiai: a) bibliografinė nuoroda; b) bibliografinė nuoroda su trumpu aprašu; c) informacija apie laidojimo paminklą, archeologinius tyrimus, radinių saugojimo vietą ir literatūrą apie tyrimus; d) tikėjimą pomirtiniu gyvenimu atspindinti tautosaka (VUB RS, f. 154–503/2). G. Petrausko nuotr.

Fig. 2. Examples of the M. Alseikaitė-Gimbutienė index card file: a) a bibliographic reference; b) a bibliographic reference with a short description; c) information about a burial site, archaeological investigations, a storage place of findings and a bibliography of investigations; d) folklore of beliefs in the afterlife (VUB RS, f. 154–503/2). Photo by G. Petrauskas.

kita tyrinėtojos požiūriu ateities tyrinėjimams vertinga informacija.

1942 m. M. Alseikaitė-Gimbutienė Vilniaus universitete apgynė diplominį darbą „Laidosena Lietuvoje geležies amžiuje“. Tai pirmasis platus autorės atliktas laidojimo papročių tyrimas (Alseikaitė-Gimbutienė, 1942 š). Didžiausia, 265 puslapių, darbo dalis skirta geležies amžiaus laidojimo papročių bruožams nusakyti ir apibūdinti, būdingoms kapų įkapėms aprašyti. Tyrinėtoja, remdamasi darbo vadovo J. Puzino sudaryta periodizacija, susistemino iki Antrojo pasaulinio karo atliktų Lietuvos laidojimo paminklų tyrimų rezultatus, parengė atskirais laikotarpiais (nuo „naujojo akmens amžiaus“ iki „naujojo geležies amžiaus“) egzistavusių laidojimo papročių klasifikaciją, pirmoji pagal laidosenos duomenis išskyrė atskiras kultūrinės

sritis. Šią dalį papildė vertingas Lietuvos ir buvusio Vilniaus krašto dalies dabartinės Baltarusijos teritorijoje geležies amžiaus kapinynų ir pilkapynų katalogas (316 pozicijų) su pažymėtais tyrimų rezultatais, radinių saugojimo vietų ir literatūros nuorodomis (Alseikaitė-Gimbutienė, 1942 š, p. 229–265).

M. Alseikaitė-Gimbutienė tapo pirmąja Lietuvos archeologe, neapsiribojusia mirusiesiems į kapus dedamų įkapių apibūdinimu. Diplomiame darbe ji išsamų laidojimo papročių apibūdinimą žvelgta ne tik kaip į būdą skirtingų etninių sričių laidosenos bruožams apibrėžti, bet ir kaip į galimybę konkretaus laikotarpio tikėjimui – pomirtinio gyvenimo sampratai – nusakyti. Šiam klausimui nagrinėti darbe skirtas atskiras skyrius (Alseikaitė-Gimbutienė, 1942 š, p. 188–208).

Autorė diplominio ir vėlesnių studijų kryptį, iš dalies – ir tyrimo metodiką perėmė iš minėto J. Basanavičiaus darbo, kuriame senovės lietuvių gyvenimo ir mirties sampratos tyrinėjimai buvo neatsiejami nuo tautosakos, religijos ir mitologijos (Vėlius, 1996, p. 181–182). M. Alseikaitė-Gimbutienė laidojimo papročių aiškinimo ieškojo XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje surinktoje tautosakoje (pasakose, raudose ir kt.) (plg. Basanavičius, 1998, p. 95–490; 2002, p. 166–288, 291–344; 2004, p. 139–140, 149–158), rašytiniuose šaltiniuose, įvairių tautų (Amerikos indėnų, Australijos, Polinezijos, Melanezijos ir kitų kraštų vietos gyventojų) etnografijoje. Šie šaltiniai pirmą kartą buvo susieti su iki tol Lietuvoje menkai interpretuotais archeologiniais duomenimis.

Ikikrikščioniškoms laidojimo apeigoms nagrinėti buvo keliami gyvųjų ir mirusiųjų santykį nusakantys vėlės atsiskyrimo nuo mirusiojo, laidotuvių, šermenų ir mirusiųjų atminimo papročių klausimai. Antai paprotį mirusiuosius laidoti surietus bandyta sieti su mirusiųjų baime (Alseikaitė-Gimbutienė, 1942 š, p. 8). Sekdama V. Nagevičiaus Pryšmančių kapinyno (Kretingos r.) tyrimų duomenų interpretacija, M. Alseikaitė-Gimbutienė „nepaprastais kapais“, arba „ypatingu laidojimu“ (Alseikaitė-Gimbutienė, 1943 b, p. 77), įvardijo tuščius pilkapius ar kapus su įkapėmis, degėsių pėdsakais, bet be mirusiojo kaulų. Tokie kapai aiškinti kaip svetur žuvusiųjų ar ne sava mirtimi mirusiųjų laidojimo paprotys, kai stengtasi išgelbėti mirusiojo vėlę nuo klajojimo žemiškajame pasaulyje ir kenkimo gyviesiems. Šio papročio analogijų taip pat ieškota XIX a. pabaigos–XX a. pradžios tautosakoje ir tolimų tautų etnografijoje (Alseikaitė-Gimbutienė, 1942 š, p. 185–187).

Autorės teigimu, pomirtinio pasaulio samprata priklausė nuo įvairių kultūrinių, socialinių ir ekonominių veiksnių, gyvenimas po mirties praeityje įsivaizduotas kaip gyvųjų pasaulio tąsa ir atspindys. Tyrinėtoja daro išvadą, kad mirusiųjų deginimo esmė yra lengvesnis sielos atsiskyrimas nuo mirusiojo kūno, ir su mirusiųjų deginimo papročio atsiradimu reikėtų sieti vėlės, arba sielos, vaizdinio susiformavimą (Alseikaitė-Gimbutienė, 1942 š, p. 63, 188–191, 195–199). Laidotuvių lauže kartu deginant, laužant ir kitaip gadinant mirusiojo įkapes, tikėta, būdavo išlaisvinamos ir šių daiktų „sielos“.

Diplominiame darbe, pasitelkus tautosakoje žinomus „amžinos tėviškėlės“, „vėlių vartelių“, „vėlių durelių“, „vėlių suoloelių“ ir kitus vaizdinius, bandyta atsakyti į klausimą, kur buvo baltų pomirtinis pasaulis. M. Alseikaitės-Gimbutienės manymu, praeityje pomirtinio pasaulio vieta nebuvo tiksliai nusakyta, jos reikėtų ieškoti mirusiųjų laidojimo vietose (Alseikaitė-Gimbutienė, 1942 š, p. 207–208). Tačiau su konkretesniu mirusiųjų pasaulio vietos „už vandenų“, kuriuos mirusiajam reikia perplaukti, vaizdiniu susieti Latvijoje aptikti Skandinavijai būdingi akmenimis apkrauti bronzos amžiaus kapai, savo forma primenantys valtį ar laivus (Alseikaitė-Gimbutienė, 1942 š, p. 10).

Antrojo pasaulinio karo metais M. Alseikaitės-Gimbutienės apgintas diplominis darbas archeologijos mokslo istorijoje svarbus savo tarpdalykiškumu, įvairiapusiu laidojimo papročių interpretavimu. Autorė geležies amžiaus laidojimo papročius nagrinėjo ne tik per archeologijos, bet ir tautosakos, mitologijos, etnologijos ir kitų mokslų prizmę. Diplominiame darbe analizuoti mirusiųjų deginimo, pagoniško laidojimo apeigų ir pomirtinio pasaulio sampratos klausimai netrukus sulaukė atskirų publikacijų (Alseikaitė-Gimbutienė, 1942; 1943 a; 1943 b), jie plačiai nagrinėti ir 1946 m. emigracijoje, Karlo Eberhardo universitete Tiubingene, Vokietijoje apgintoje daktaro disertacijoje⁴ (Alseikaitė-Gimbutienė, 1946 š).

Vėlesniuose darbuose M. Alseikaitė-Gimbutienė sėkmingai tęsė pomirtinio pasaulio sampratos tyrinėjimus. Pokario metais emigracijoje pasirodžiusiuose straipsniuose daug dėmesio teikė žmonių santykiui su mirtimi ir ją lydintiomis piktosiomis jėgomis, vaiduokliais bei mirusiais, tikėjimą mirusiųjų atgimimu ir įsikūnijimu į medžius, vabzdžius, paukščius, gyvates, žalčius ir kitus gyvūnus (Alseikaitė-Gimbutienė, 1946; 1947 a; 1947 b, p. 66; Gimbutienė, 1953, p. 7–8, 11). Šiais pomirtinio pasaulio vaizdiniais vaizduotas vėlių gyvybingumas ir nemirtingumas. Tikėjimas metempsichoze, arba mirusiųjų vėlių persikūnijimu į gyvūnus, medžius ar augalus, vėliau tapo žymaus senosios baltų religijos ir mitologijos tyrinėtojo Gintaro

⁴ M. Alseikaitė-Gimbutienė parengtą disertaciją 1944 m. buvo įteikusi Vilniaus universitetui (Luchtanas, 1999, p. 10; Michelbertas, 2010, p. 9), bet dėl prasidėjusios antrosios sovietinės okupacijos jos apginti nebesuspėjo.

Beresnevičiaus tyrimų objektu (Beresnevičius, 1990, p. 38–68).

Platus M. Alseikaitės-Gimbutienės požiūris į archeologijos mokslą susiformavo studijų metais daugiausia jos dėstytojų A. Salio ir J. Puzino dėka, tam nemažą įtaką padarė J. Basanavičiaus darbai. Tyrinėtoja į priešistorės laidojimo papročių klausimus žvelgė nauju žvilgsniu, juos formavo kaip platų tarpdalykinių tyrinėjimų lauką. Didžiausiu mokslininkės nuopelnu reikia laikyti bandymą pomirtinio pasaulio sampratą, gyvųjų ir mirusiųjų santykį nagrinėjančiuose darbuose archeologinius laidojimo papročių duomenis analizuoti įvairių dvasinio gyvenimo reiškinių, apie kuriuos byloja istorijos, tautosakos ir etnografijos šaltiniai, kontekste.

LAIDOJIMO PAPROČIŲ INTERPRETAVIMAS SOVIETMEČIU

Antroji sovietinė okupacija smarkiai pablogino Lietuvos archeologijos mokslo padėtį. Sovietiniam režimui pradėjus kontroliuoti visas gyvenimo sritis, mokslininkams teko prisitaikyti prie naujų darbo sąlygų (Kulikauskas, 1981, p. 115). Archeologai privalėjo kritikuoti „buržuazinės“ Lietuvos ir iškelti sovietmečio archeologijos pasiekimus (plg. Kulikauskas, 1952; 1953), buvo uždrausta cituoti emigravusių Lietuvos, Latvijos, kitų gretimų šalių tyrinėtojų pavardes (dėl to iš pradžių buvo minimi tik leidinių pavadinimai) ir visą ideologiniu požiūriu netinkamą literatūrą. Be to, tyrinėtojų nepasiekdavo Vakarų šalių autorių veikalai, naujausių tyrinėjimų duomenys ir teorijos (Kulikauskas, 2000, p. 312, 315; 2003, p. 122; Michelbertas, 2010, p. 10–11).

Įvesta cenzūra ir marksistinės-lenininės ideologijos rėmai ilgam nubrėžė archeologų tyrinėjimų kryptis ir pobūdį. Nagrinėjamus mokslo klausimus reikėjo kreipti pagal okupacinės valdžios keliamus reikalavimus (Puzinas, 1983, p. 643; Kulikauskas 2000, p. 314–315; 2003, p. 122). Privalomas marksistinis-lenininis archeologinių duomenų interpretavimas lėmė siaurą archeologų nagrinėjamų temų ratą, prioritetai buvo teikiami empiriniams duomenims rinkti ir skelbti (Luchtanas, 1999, p. 11). Tai būdinga daugumai analizuojamu laikotarpiu pasirodžiusių laidojimo papročių nagrinėjusių darbų.

Per visą sovietmetį archeologai tyrinėjo daug įvairių laikotarpių kapinynų ir pilkapynų⁵. Rengtos plačių apimčių, gerai organizuotos archeologinės ekspedicijos, neretai laidojimo paminklus tyrinėjusios du ir daugiau sezonų. Apskaičiuota, kad nuo 1948 iki 1990 m. Lietuvoje tyrinėti 167 XIV a. pabaigos–XVIII a. pradžios kapinynai, ištirti 6 994 šio laikotarpio kapai (žr. Svetikas, 2002, p. 78–89; 2003, p. 22–36). Didelių apimčių buvo ir kitų laikotarpių laidojimo paminklų tyrimai.

Archeologinių ekspedicijų metu sukaupti empiriniai duomenys pradėti skelbti moksliniuose straipsniuose ir tyrinėjimų publikacijose. Nusistovėjo tradicinė šių darbų struktūra, kurią apibūdina aptiktų radinių, jų grupių ir analogijų analizė bei trumpas šabloniškas laidojimo papročių aprašymas. Buvo keliami J. Puzino suformuluoti materialinės kultūros, laidojimo paminklų chronologijos ir etninės priklausomybės (kitaip – kultūrinės grupės) apibūdinimo, teritorijų ribų klausimai.

Sovietmečiu įdiegtas materialistinis požiūris į praeitį ir laidojimo paminklus Lietuvos archeologijoje įtvirtino laidosenos ir mirties sampratos tyrimų paviršutiniškumą. Mirusiųjų laidojimo papročius nagrinėję autoriai dažniausiai apsiribodavo tyrimų metu aptiktų archeologinių radinių aprašymu, klasifikavimu ir datavimu, o dvasinės kultūros, pomirtinio gyvenimo ir gyvųjų bei mirusiųjų santykius nusakantys klausimai tuo metu būdavo apibūdinami abstrakčiai ir diletantiškai. Antai 1961 m. autorių kolektyvo parengtoje monografijoje „Lietuvos archeologijos bruožai“ (Kulikauskas ir kt., 1961), apibendrinusioje tuometinės archeologijos kryptis, naujausius duomenis ir svarbiausius atradimus, laidojimo papročiams interpretuoti skirta nedaug dėmesio. Šis klausimas iliustruotas vos keliais trumpais teiginiais: į kapus dedamos mirusiųjų pasauliui reikalingos įkapės; miniatiūrinės įkapės rodo abstraktesnį požiūrį į pomirtinį gyvenimą; gyvieji su

⁵ Archeologiniai tyrimai rengti, nes kapinynai buvo vieni labiausiai ūkinės ir kitos veiklos ardomų archeologijos paminklų. Be to, anot Reginos Volkaitės-Kulikauskienės, didelį laidojimo paminklų archeologinių tyrimų skaičių sovietmečiu galima paaiškinti tuo metu vyravusiu įsitikinimu, kad juos „tyrinėti lengviausia, čia nereikia didelio pasiruošimo, <...> tyrinėjimai čia pat duoda apčiuopiamų, kartais labai efektingų rezultatų“ (Volkaitė-Kulikauskienė, 1958, p. 60).

mirusiaisiais palaikydavo ryšius tikėdamiesi jų pagalbą; apie šermenų metu vykusį gyvųjų bendravimą su mirusiaisiais leidžia kalbėti papildomos įkapės, kapuose randami gyvulių, paukščių kaulai ir t. t. (Kulikauskas ir kt., 1961, p. 82, 518). Knygoje konstatuota, kad praelyje buvo tikima pomirtiniu pasauliu, tačiau jokių gilesnių išvalgų nepateikta. Monografijos autorių atsiribojimas nuo platesnių archeologijos mokslo problemų nagrinėjimo sulaukė griežtos iš Vakarų pasitraukusių Lietuvos archeologų kritikos (Gimbutienė, 1962, p. 169).

Vienas pirmųjų bandymų pirmaisiais pokario dešimtmečiais pagal archeologijos duomenis interpretuoti pomirtinio pasaulio sampratą aptinkamas mirusiųjų deginimo papročiai skirtame 1961 m. Izabelės Sadauskaitės straipsnyje (Sadauskaitė, 1961). Autorės tyrimo objektu tapo kapinyuose ir pilkapiuose aptinkamos laužavietės – degintiniuose kapuose palaidotų mirusiųjų deginimo vietos. Tyrinėtoja, analizuodama archeologinius duomenis, siekė atkurti mirusiųjų deginimo apeigas. Nors visi straipsnio teiginiai griežtai remiasi archeologinių tyrimų rezultatais, nedrąsias tautosaka besiremiančios interpretacijos užuominas I. Sadauskaitė pateikia tik mintimi, kad Sargėnų kapinyne (Kauno m.) vertikaliai laužavietėje išmeigti ginklai galėjo simbolizuoti apeigų dalyvių siekį apsaugoti nuo dvasių ar vaiduoklių (Sadauskaitė, 1961, p. 129).

Sovietmečiu laidojimo papročiai, kaip ir dauguma kitų archeologijos mokslo problemų, turėjo būti skirti gamybinių jėgų ir santykių istorijai tirti. Iškelus šių klausimų svarbą, turinės nelygybės atsiradimui, kaip gamybinių santykių raidos etapui, atskleisti pradėta plačiau nagrinėti kapuose aptinkamų įkapių kompleksus ir prekybinius ryšius. Antai Adolfas Tautavičius (1925–2006) 1970 m. viename didžiausių Taurapilio pilkapyne (Utenos r.) pilkapių surastą „kunigaikščio“ ir šalia palaidoto žirgo kapą, išsiskiriantį įkapėmis, jų prabanga (dalis įkapių įvežtos iš kitų kraštų, pagamintos iš spalvotųjų metalų) ir puošnumu, laikė tiesioginiu mirusiojo aukštos socialinės padėties žemiškajame gyvenime perkėlimo į pomirtinį pasaulį atspindžiu (Tautavičius, 1981, p. 18).

Nagrinėjamu laikotarpiu dauguma archeologų dvasinės kultūros klausimams savo straipsniuose ir publikacijose ypatingo dėmesio neteikė (plačiau žr. Paberžytė, Costopoulos, 2009, p. 104). Skirtingus

laikotarpius apibendrinusiuose darbuose analizuojant senosios baltų religijos, dažnai autorių įvardytos paprasčiausiu „pagoniškų tikėjimų“ terminu, išraišką mirusiųjų laidojimo papročiuose pateikta įvairių aiškinių. Pavyzdžiui, teigiama, kad sėdomis palaidoti mirusieji, atskirai palaidotos jų galvos, „aštrios“ įkapės (ietys, ylos, peiliai ir kt.), akmenų vainikai ir grindiniai virš kapų turėjo apsaugoti gyvuosius ir mirusiuosius nuo jiems grėsusių pavojų (Rimantienė, 1984, p. 104; Michelbertas, 1986, p. 227–228). Žmogaus galva praelyje laikyta „dvasios buveine“ (Rimantienė, 1979, p. 86; 1984, p. 273–274), o dalis kapuose aptinkamų Romos imperijos monetų, manyta, buvo naudojamos kaip užmokestis už mirusiojo įleidimą į pomirtinį pasaulį (Michelbertas, 1972, p. 88; 1986, p. 229). Tačiau reikia pasakyti, kad pateikti pavyzdžiai buvo neapibrėžti ir menkai argumentuoti, o simbolinės reikšmės analizė nepakankama.

Nuo XX a. septintojo dešimtmečio viduramžių Lietuvos ir krikščioniškų laikų laidojimo papročius plačiai tyrinėjo Vytautas Urbanavičius. Archeologo darbuose reiškiamą nuomonę, kad pagoniškoji pomirtinio pasaulio samprata, Lietuvoje įvedus krikščionybę, dar ilgai gyvavo. Ši mintis siejama su XIV–XVII a. į kapus dedamomis įkapėmis. Antai XVI–XVII a. Pakalniškių kapinyne (Kauno r.) kapuose aptikti mirusieji su peiliais rankose interpretuoti kaip palaidoti apginkluoti ir paruošti kraujo kerštui pomirtiniame gyvenime (Urbanavičius, 1966, p. 113–114; 1974, p. 76; 1977, p. 18–19). Kapuose randamos puodų šukės turėjo padėti mirusiųjų vėlėms greičiau patekti į pomirtinį pasaulį ir jas apsaugoti nuo piktųjų jėgų (Urbanavičius, 1970, p. 12). Puodai ir jų šukės, vištų kaulai ir anglys V. Urbanavičiui leido kalbėti apie šermenis ir mirusiųjų atminimo šventes, skirtas vėlėms sušildyti, pamaitinti ir pagirdyti (Urbanavičius, 1966, p. 117; 1977, p. 22–24; Urbanavičius, 1985, c. 162–164)⁶. Autoriaus teiginių ištakų galima išvelgti Antrojo pasaulinio karo metų M. Alseikaitės-Gimbutienės darbuose. Tai ne tik žymi bandymą grįžti prie garsiausios Lietuvos archeologės pradėtų tarpdalykinių laidojimo papročių tyrimų, tam tikrą jų tąsą, bet ir kiek sumažėjus archeologinių studijų cenzūrą

⁶ Šią mintį vėliau kartojo ir kiti tyrinėtojai (plg. Kuncienė, 1981, p. 100).

(M. Alseikaitės-Gimbutienės darbai ir teiginiai minimi jau 1966 m. pasirodžiusio V. Urbanavičiaus straipsnio nuorodose – Urbanavičius, 1966).

V. Urbanavičiaus tyrinėjimai parodė, kad, remiantis archeologijos, mitologijos ir tautosakos duomenimis atsiskleidžiantys ritualai suteikia galimybę analizuoti praeityje buvusią pomirtinio gyvenimo sampratą, gyvųjų santykį su mirusiais. Tačiau mokslo bendruomenė archeologo darbus sutiko su nepasitikėjimu ir griežta kritika.

Pavienių bandymų laidojimo papročius „ilustruoti“ tautosakos ir etnografijos duomenimis buvo ir kitų XX a. aštuntojo–devintojo dešimtmečių autorių darbuose. Paminėtina, kad interpretuojant „neįpras-tos“ laidosenos bruožus (vertikalčiai į žemę įsmeigtas įkapes, barstymą ochra, mirusiojo akių, nosies ir ausų ertmių uždengimą amuletais ir t. t.) buvo pasitelkti XIX–XX a. pradžios papročiai ir tikėjimai, tolimų kraštų etnografiniai duomenys bei lietuvių liaudies pasakų motyvai (Kuncienė, 1980, p. 49–51; Butrimas, 1985, p. 40; Бутримас, Гирининкас, 1990, c. 149, 152–153; Гирининкас, 1990, c. 100–101).

Nagrinėjant sovietinę archeologinę istoriografiją išskirtinio dėmesio nusipelnė Laimos Nakaitės-Vaitkunskienės tyrinėjimai. Viename pirmųjų straipsnių autorė analizavo išskirtinai su apeigomis siejamų miniatiūrinių įkapių paskirtį. Tai daugiausia kapuose randami dirbiniai, atkartojantys gyvųjų pasaulyje naudojamų ginklų, darbo įrankių, papuošalų, žirgo aprangos reikmenų ir kitų daiktų formą, tačiau dėl savo smulkumo ir kokybės pagal tiesioginę paskirtį nenaudoti. Todėl L. Nakaitė-Vaitkunskienė miniatiūrines įkapes laikė į pomirtinį pasaulį perkeliama daiktų kopijomis, tam tikru jų simboliu. Autorės manymu, miniatiūrinių įkapių atsiradimas žymi mirusiųjų deginimo tradicijos plitimą ir vėlės, kaip žmogaus atspindžio, vaizdinio susiformavimą (Nakaitė, 1964, p. 70). Atvirkštinį pomirtinio pasaulio, kuriame maži daiktai virsta dideliais, o sulaužyti – sveikais, modelį vėliau nagrinėjo G. Beresnevičius (1989; 1990, p. 164–171).

L. Nakaitės-Vaitkunskienės mokslinė veikla neatsiejama nuo Žemaitijos kapinynų tyrinėjimų. Ilgamečių archeologinių ekspedicijų rezultatas – platus atradimų, juos aprašiusių straipsnių ir publikacijų sąrašas. Archeologė plačiai nagrinėjo žirgų laidojimo ir pomirtinio gyvenimo vaizdinių klausimus, atkreipė

dėmesį į anksčiau neanalizuotus laidosenos bruožus: gyvulių aukojimą, mirusiųjų orientavimą, šermenų ritualą ir kt. Darbuose kritikuota ankstesnių tyrinėtojų pozicija žirgą laikyti palaidoto mirusiojo įkape, jo galvą – simboliu žirgo kapu. Tyrinėtojos nuomone, žirgas buvo tarpininkas tarp gyvųjų ir mirusiųjų pasaulių, o jo auka – galva ir kiek rečiau kapuose aptinkami kojų kaulai – žirgo atspindys pomirtiniame gyvenime (Vaitkunskienė, 1981, p. 74; 1985, p. 77–79; 1986, p. 45; Вайткунскене, 1986, c. 106; 1990, c. 202; Nakaitė, 1991, p. 53–59). L. Nakaitės-Vaitkunskienės tyrinėjimai buvo svarus bandymas atskleisti praeities bendruomenių tikėjimo ir pomirtinio pasaulio vaizdinius, praplėsti sovietinės archeologijos nubrėžtas laidojimo papročių sampratos ribas.

Apibendrinant sovietmečio archeologų darbus, reikia pasakyti, kad tai buvo sunkus Lietuvos archeologijos raidos etapas. Archeologijos mokslo sovietizacija, priverstinis mokslininkų persiorientavimas prie marksistinė-lenininė ideologija besiremiančio sovietinės archeologijos modelio nulėmė tyrinėjimų kryptis, mirties ir laidosenos interpretavimo lygį. Sovietmečio darbuose išvirtinto aprašomojo pobūdžio tradicija⁷, autoriai vengė politiškai jautrių temų⁸. Nors šiuo laikotarpiu atlikta nemažai laidojimo paminklų tyrimų, sukaupta daug empirinių duomenų, archeologų darbuose trūko platesnio laidojimo papročių vertinimo ir argumentuotos interpretacijos.

MIRTIES IR POMIRTINIO GYVENIMO SAMPRATOS TYRINĖJIMAI NEPRIKLAUSOMOJE LIETUVOJE

1990 m. atkūrus Nepriklausomybę prasidėjo naujas Lietuvos archeologijos raidos etapas. Pasikeitusios politinės aplinkos veikiami archeologai atsiskakė marksistinės-lenininės ideologijos suformuotos archeologijos sampratos, užmezgė ryšius su Vakarų šalių tyrinėtojais (aptariamų procesų ištakos išvelgiamos 1988–1989 m.). Archeologams atsivėrė plačios

⁷ Aprašomojo pobūdžio darbų santykio su archeologijos teorija problema jau nagrinėta (žr. Sidrys, 1999).

⁸ Ievos Paberžytės ir Andre Costopoulos nuomone, vengimas interpretuoti politiškai jautrias temas buvo natūralus Lietuvos archeologų prisitaikymo prie sovietinės politinės sistemos padarinys (Paberžytė, Costopoulos, 2009, p. 102).

bendradarbiavimo galimybės, palankios sąlygos susipažinti su šių šalių mokslininkų darbais, perimti jų teorijas ir patirtį, keistis idėjomis, galiausiai – archeologijos mokslą pradėti kreipti nauja linkme.

Žvelgiant į pirmojo nepriklausomos Lietuvos dešimtmečio archeologų tyrinėjimus žymių poslinkių interpretuojant laidojimo papročius neįvyko. Šio laikotarpio archeologų darbuose dar pasigendama plačiau pagrįstų mėginimų nusakyti praeities bendruomenių laidosenos, mirties ir pomirtinio gyvenimo sampratą. Archeologinėje literatūroje apibūdinant laidojimo papročius kartojami ankstesniuose darbuose nusakyti mirusiųjų baimės (Butrimas, 1992, p. 8), mirusiojo ryšių nutraukimo su gyvųjų pasauliu (Stankus, 1995, p. 19; Kazakevičius, 1999, p. 59), kelionės į pomirtinį pasaulį (Vaitkuskienė, 1995 a, p. 26–36; 1999, p. 217–221), sielą išvaduojančios mirusiųjų deginimo laužavietės ugnies (Bliujienė, 1992, p. 120) ir kiti gyvųjų bei mirusiųjų santykių nusakantys vaizdiniai.

Apie XX a. paskutinio dešimtmečio laidosenos tyrimų lygį galima spręsti iš 1995 m. pasirodžiusio 11-ojo *Lietuvos archeologijos* tomo (Zabiela, 1995), skirto viduramžių laidojimo paminklų problematikai. Leidinyje publikuota 18 įvairius kapinynų tyrimų aspektus apžvelgiančių mokslinių straipsnių. Archeologinius duomenis juose papildė antropoekologijos, antropologijos, odontologijos, numizmatikos, senųjų audinių tyrimų rezultatai. Tai rodo besiplečiantį tarpdalykinį to laikotarpio mokslininkų bendradarbiavimą, tačiau laidojimo papročių interpretacija išliko paviršutiniška. Reikia konstatuoti, kad pagrindinis daugelio archeologų tikslas tuo metu dar buvo empirinių duomenų kaupimas, o ne visapusiškas laidosenos ir jos raidos nagrinėjimas bei interpretavimas. Kiek labiau minėtame leidinyje išsiskiria tik nedidelės apimties L. Vaitkuskienės straipsnis (Vaitkuskienė, 1995 b), kuriame autorė analizuoja Pagrybio kapinyne (Šilalės r.) aptiktų ugniaviečių paskirtį.

Vis dėlto atskirų tyrinėtojų darbuose jau pradėjo ryškėti nauji laidojimo papročių tyrimų klausimai ir jų interpretavimo gairės. Antai Eugenijus Jovaiša atkreipė dėmesį į baltų pasaulėžiūroje atsiskleidžiančias mirusiųjų erdvinio orientavimo sąsajas su mirusiojo lytimi, dangaus kūnais ir skirtingais metų laikais atliekamomis laidojimo apeigomis (Jovaiša, 1989; Jovaiša, 2002; 2003). Remiantis įvairių baltų genčių

kapų orientavimo dėsniumais, sukurta hipotezė, kad baltų gentys mirusiųjų pasaulį išivaizdavo tarpgentinėse dykrose ar tarp atskirų genčių žemių buvusiose negyvenamose teritorijose (Žulkus, 1989; 1993, p. 27–33; 2004, p. 178–181; Жулкыс, 2004, c. 156). Bandymai tiksliau lokalizuoti baltų pomirtinio pasaulio vietą, pradėti M. Alseikaitės-Gimbutienės, padarę postūmį tolesniems ritualinių praktikų tyrinėjimams (plg. dykrose esančiuose vandens telkiniuose paaugotų archeologinių dirbinių lobių analizę – Bliujienė, 2010).

XXI a. pradžioje archeologinių laidojimo paminklų tyrimų duomenų interpretacijai, iki tol daugiausia „ilustruodavusiai“ mirusiųjų laidojimo papročius vienu ar keliais menkai pagrįstais teiginiais, pradėta teikti didesnė reikšmė. Archeologai tyrinėjo konkrečius platesnio Baltijos jūros regiono „netradicinės“ laidosenos dalykus: vertikaliai į kapus įsmeigtus ginklus (Kazakevičius, Malonaitis, 2004; 2006; Kurila, 2007 a, p. 298–299), apgadintas, sulankstytas, perlaužtas ir į kelias dalis sukapotas įkapes (Čivilytė, 2004, p. 107–108; Kazakevičius, Malonaitis, 2004, p. 8; Kurila ir kt., 2010, p. 248; Malonaitis, 2010), jų gadinimo aktą primenančias specialiai sudaužytų puodų šukes (Bliujienė, 2005). Nauja yra tai, kad analizuojant šiuos reiškinius buvo iškeltos ir pabrėžtos ne tik funkcinės, bet ir ritualinės laidojimo apeigose dalyvavusių žmonių intencijos, bandyta ieškoti jų sampratos ir konteksto.

Besikeičiantį autorių požiūrį į mirusiųjų laidojimo papročius rodo nagrinėjamo laikotarpio darbai, kuriuose į atskirus laidosenos elementus bandyta pažvelgti iš tarpdalykinių tyrimų perspektyvos. Mirties ir pomirtinio gyvenimo sampratos, kaip konkrečių praeities bendruomenių religinių vaizdinių aiškinimo, pradėta kryptingai ieškoti lietuvių tautosakoje, baltų religijoje ir mitologijoje. Šiuo tikslu Rasa Banytė-Rowell, paskatinta žymios tautosakos tyrinėtojos Bronislavos Kerbelytės, Vakarų Lietuvos kapų su akmenų vainikais laidojimo bruožus (kapų juosimą akmenimis, žirgų aukojimą, pelenų ir žarijų barstymą kapų duobėse ir kt.) nagrinėjo remdamasi lietuvių pasakojamosios tautosakos – pasakų ir mitologinių sakmių – siužetais, baltų, germanų ir slavų mitologijos analogijomis (Banytė-Rowell, 2003). Atliktas tyrimas suteikė galimybę naujai pažvelgti į visuotinius gyvuosius ir mirusiųjų skiriančios erdvės bei įvairius laidojimo ritualų

momentus, pabrėžti semantinių laidosenos simbolių analizės svarbą archeologijai. Tampa aišku, kad baltų ir kitų indoeuropiečių tautų pomirtinio gyvenimo detalės praeityje buvo labai panašios.

Archeologijos, mitologijos, folkloristikos, lyginamosios religijotyros ir kitų mokslo šakų duomenų sąsają paieškos gali suteikti naują postūmį laidojimo paminkluose aptinkamų archeologinių dirbinių ir jų grupių tyrinėjimams. Paminėtini bandymai interpretuoti Vakarų Lietuvos kapinyuose aptiktus gintarinius kūjo (ar kirvio) formos, III–IV a. Baičių (Baitų) (Klaipėdos r.) ir IV–V a. pradžios Maudžiorų (Kelmės r.) kapuose rastus vabalo formos kabučius (Banytė, 1995, p. 17; Banytė-Rowell, 2000, p. 34–36; 2003, p. 32–33). Šių dirbinių forma siejama su iki pat XX a. vidurio plačiai Lietuvoje ir Latvijoje egzistavusiu tikėjimu, kad mirusiojo vėlė į pomirtinį pasaulį keliauja bitės, plauštakės ar paukščio pavidalais, Senovės Egipto religijoje ir krikščionybėje šventumo turinčiais vabzdžiais. Šie simboliai leidžia spręsti apie atskirų religijos ir pomirtinio pasaulio vaizdinių kilmę, paplitimą bei raidą.

Materialiai apčiuopiami „netradicinės“ laidosenos bruožai, rodantys platesniame kontekste išsiskiriančius konkretaus laikotarpio laidotuvių papročius ir ritualus, manoma, tautosakoje išlaikė pačius konservatyviausius mirtį ir pomirtinį gyvenimą menančius praeities bendruomenių tikėjimo vaizdinius. Remiantis šia prielaida, Kernavės Kriveikiškio kapinyne (Širvintų r.) neįprastoje padėtyje palaidotų mirusiųjų laidojimo ypatumams analizuoti vaizdžiai panaudoti žinomo etnologo ir folkloristo Jono Balio surinkti tautosakos duomenys. Kapinyno tyrimų vadovo Gintauto Vėliaus nuomone, „netradicinio“ laidojimo (kniūbsčių, ant šono, nukirsta galva ir rankomis palaidotų mirusiųjų) priežastys yra gyviesiems besivaidenusios savižudžių, epideminių ligų aukų ir nelaikių – nesava mirtimi žuvusių mirusiųjų (dažnai vadinamų „vaiduokliais“ ir „vampyrais“) vėlės bei gyvųjų kova su jomis (Vėlius, 2005, p. 38–40; 2010).

„Vaiduoklių“ kapų, kuriuose mirusieji buvo palaidoti nukirsta galva, Lietuvoje, be Kernavės, aptikta dar keliose vietovėse: Alytaus kapinyne (Svetikas, 2003, p. 154–155), Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje buvusioje Šv. Onos ir Barboros bažnyčioje (Tautavičius, 1959, p. 120). Toks laidojimo būdas užfiksuotas Lenkijoje (Gardėla, Duma, 2013, p. 321;

Gardėla, Kajkowski, 2013, p. 787–788), Skandinavijoje (Gardėla, 2013, p. 111–114), Jungtinėje Karalystėje (Reynolds, 2009, p. 76–81, 166–169) ir kituose kraštuose. Kovos su mirusiais atvejų, kai būdavo atkasami „vaiduoklių“ kapai ir mirusiesiems nukertama galva, žinoma net iš XIX–XX a. pradžios (K. S., 1937; Balys, 1981, p. 98). Taigi svarbu pažymėti, kad naujausioje archeologinėje literatūroje tyrinėtojams atkreipus dėmesį į tautosakos ir mitologijos duomenis, kaip į svarbų, tačiau iki šiol neįvertintą laidosenos tyrimų šaltinį, buvo sugrįžta prie aktualaus pagoniško ir krikščioniško laidojimo papročių santykio po Lietuvos krikšto klausimo. Tinkamai įvertinus šių duomenų reikšmę, atsiveria galimybė naujai pažvelgti į konservatyviausius praeities bendruomenių mirties ir pomirtinio gyvenimo sampratos klausimus, išryškinti naujus tyrimų aspektus.

Nagrinėjamu laikotarpiu Vykinto Vaitkevičiaus dėka susiformavo nauja archeologija, istorija, kalbotyra, folkloristika, etnologija ir mitologija apimanti senųjų baltų šventviečių tyrinėjimų kryptis. Pradėjus plačiai tyrinėti dėl ideologinių ir metodinių priežasčių iki tol mažai dėmesio sulaukusias šventvietes, buvo atskleistos ir pabrėžtos jų sąsajos su mirusiųjų deginimu, laidojimo vietomis bei pomirtiniu pasauliu (Vaitkevičius, 2003, p. 211–216; 2004 a, p. 56–57; ir kt.). Mirties, gyvųjų ir mirusiųjų santykių bei kitų mitologinio pobūdžio atspindžių kultūriniame krašto vaizdyje pavyzdžių gausu Žemaitijos ir Aukštaitijos šventvietėms skirtuose sąvaduose (Vaitkevičius, 1998; 2006), reikšminguose XIII a. Lietuvos valstybinės religijos bruožų ir baltų religinės reformos tyrimuose (Vaitkevičienė, Vaitkevičius, 2001; Vaitkevičius, 2004 b) bei daugelyje kitų autoriaus darbų.

Kitoks požiūris į XIV a. pabaigoje–XVIII a. buvusią pomirtinio pasaulio sampratą išsakomas Eugenijaus Svetiko darbuose. Autorius griežtai kritikuoja pagonybės relikto šio laikotarpio laidojimo paminkluose paieškas ir pateikia naują krikščionybės simboliais ir vaizdiniais besiremiančią kapuose aptinkamų įkapių interpretaciją. Antai E. Svetikas formuluoja hipotezę, aiškinančią ugnyje pabuvusių apskritų lietuvių segių (pasak autoriaus – žiedinių segių reljefiniu paviršiumi) simboliką ir prasmę, teigdamas, kad jos turėtų reikšti evangelinį krikštijimą ugnimi (Svetikas, 2007, p. 130–131). Darbuose naujai žvelgiama į lokio nago apkalus, kurie

laikomi Paskutinio teismo dienos ir krikščioniškojo tikėjimo prisikėlimo vaizdiniais simboliu (Svetikas, 2009 a, p. 396–398; 2009 b, p. 194–196), monetų dėjimą į kapus, kaip užmokestį Dangaus karalystės vartus atveriančiam šv. Petru (Svetikas, 2000; 2003, p. 162), ir daugelį kitų, iki tol pagoniškais laikytų reiškinį.

E. Svetiko teigimu, 1387 m. Lietuvai priėmus krikštą, gyvenimo po mirties samprata pakito – mirusiojo pomirtinį gyvenimą pradėjo lemti ne socialinė priklausomybė, o universalios nuodėmės ir dorybės kategorijos; pomirtinis pasaulis buvo padalytas į Rojų, Skaistyklą ir Pragarą (Svetikas, 2011, p. 171). Įvairių sunkiai pagrindžiamų teiginių pateikta interpretuojant mirusiųjų laidojimą „neįprastoje“ padėtyje. Tyrinėtojo nuomone, galva į rytus buvo laidojami be Paskutinio teismo į Rojų keliaudavę mirusieji, kniūbsti arba ant šono – labai pamaldūs atgailaujantys nusidėjėliai (Svetikas, 2003, p. 151; 2011, p. 172–173; 2012, p. 49–50). Apie šias mintis reikia pasakyti, kad E. Svetiko darbuose nagrinėjama tik tam tikrą „krikščionišką“, interpretacinę vertę turinti laidojimo papročių ir juos atskleidžiančių įkapių dalis, tačiau atsisakoma interpretuoti visą archeologijos, mitologijos ir tautosakos⁹ duomenų kontekstą.

Žvelgiant į pastarųjų metų darbus, pasakytina, kad archeologiniai laidojimo paminklų tyrimų duomenys pradėti plačiai naudoti socialinio statuso klausimui nagrinėti. Teigiama, kad, remiantis kapo įrangos sudėtingumu, jam įrengti skirtų darbo sąnaudų apskaičiavimu, galima išvelgti palaidotų žmonių statusą ir atkurti praeities bendruomenių socialinės organizacijos modelį (Jovaiša, 1997; Astrauskas, 1998 š; Kurila, 2002; 2007 b; 2009; 2009 š; Žulkus, 2004, p. 153–157; Švelniūtė, 2005 a; 2005 b; Jankauskas, Čepiliauskaitė, 2010; Griškėdis, 2013 š, p. 51–55; Simniškytė, 2013, p. 69–76, 124–128, 165–170). Šios publikacijos Lietuvos archeologiją priartino prie didelę socialinių santykių tyrinėjimų patirtį turinčių Vakarų autorių darbų.

Naujausioje archeologinėje literatūroje nagrinėjami laidojimo ritualai (Butrimas, 2012 a, p. 147–160), dirbinių aukojimas vandens telkiniuose (Bliujienė, 2010),

mirusiųjų deginimo ir laidojimo vandenyje atspindžiai padavimuose (Kurila, Vaitkevičius, 2011), požemių pasaulio dievo Velnio sąsajos su aukojamomis atskiromis žirgo kūno dalimis (Bertašius, 2009, p. 309), konkretūs laidojimo paminklų (Bertašius, 2013, p. 221–225) ir įvairūs kiti klausimai. Šiuose darbuose žvelgiama į įvairius mirties, laidosenos ir pomirtinio gyvenimo sampratos sandus, kurie apima plačią archeologijos, etnologijos, tautosakos, mitologijos ir lyginamosios religijotyros perspektyvą, naujausias Lietuvos ir užsienio autorių hipotezes bei tyrinėjimų duomenis. Tai rodo, kad laidojimo papročių tyrimai pamažu tampa plačių tarpdalykinių studijų objektu.

APIBENDRINIMAS IR IŠVADOS

Laidojimo papročiai Lietuvoje tyrinėjami nuo XIX a. vidurio. Nuo to laiko laidosenos, mirties ir pomirtinio gyvenimo sampratos klausimus savo darbuose – populiaruosiuose ir moksliniuose straipsniuose, publikacijose bei monografijose – bent kiek palietė daugelis senovės mylėtojų, savamokslių senienu rinkėjų ir kolekcininkų, priešistorės ir istorinių laikų laidojimo papročių tyrinėtojų.

Pirmieji autorių vertinimai ir bandymai interpretuoti mirusiųjų laidojimo papročius kilo iš lauko tyrimų praktikos. Materialistinė besiformuojančio archeologijos mokslo samprata, archeologų koncentravimasis į laidojimo paminkluose aptinkamų artefaktų kaupimą ir sisteminingą lėmė paviršutinišką, dažniausiai menkai pagrįstą praeities bendruomenių laidosenos aiškinimą. Plačiau ir išsamiau į laidojimo papročių, mirties ir pomirtinio gyvenimo sampratos klausimus pirmą kartą pažvelgta XX a. penktojo dešimtmečio pradžios M. Alseikaitės-Gimbutienės darbuose. Tyrinėtojos dėka mirusiųjų laidojimo papročiai buvo nušviesti tarpdalykiniame archeologijos, istorijos, tautosakos ir etnologijos duomenų kontekste, o archeologija atsiskleidė kaip tautinis, plačiam lituanistikos laukui priklausantis mokslas.

XX a. antrojoje pusėje dėl Lietuvos sovietinės okupacijos, įsigalėjusios kultūrinės ir akademinės izoliacijos, įvestos cenzūros ir nusileidusios „geležinės uždangos“ Lietuvos archeologija atsidūrė Vakaruose vykusių archeologijos mokslo raidos procesų nuošalyje. Tyrinėtojų darbuose nusistovėjo siauros, empirinių

⁹ Alytaus kapinyno monografijoje E. Svetikas cituoja J. Balio ir Marijonos Čilvinaitės surinktus tautosakos duomenis, tačiau jų rimtai nevertina, netgi vienu atveju į juos žvelgia kaip į „neturėjusius jokio ryšio su realybe“ (Svetikas, 2003, p. 150, 152, 155).

duomenų skelbimu besiremiančios tyrimų kryptys; laidojimo papročių interpretaciją riboja marksistinės-lenininės ideologijos nustatyti rėmai. XXI a. pradžios Lietuvos archeologinėje literatūroje interpretuojant laidojimo paminklų tyrimų duomenis įvyko pokyčių: vis dažniau pasitelkiami etnologijos, tautosakos, mitologijos ir kiti šaltiniai, duomenys siejami su Vakarų teoretikų įdirbiu.

Mirusiųjų laidojimo papročiai, įkapių į kapus

Padėka

Straipsnio autorius už leidimą publikuoti M. Alseikaitės-Gimbutienės kartotekos kortelių nuotraukas nuoširdžiai dėkoja Vilniaus universiteto bibliotekai; už galimybę susipažinti su M. Alseikaitės-Gimbutienės

dėjimas, gyvųjų ryšys su aplinka, mirusiaisiais ir dievybėmis – viskas žmogų supančioje erdvėje praeityje turėjo savo vietą, prasmę ir paaiškinimą. Todėl laidosenos, mirties ir pomirtinio gyvenimo sampratos tyrimuose būtina ieškoti archeologijos, mitologijos, folkloristikos ir kitų mokslų duomenų sąsajos, analizuoti praeities bendruomenių elgesį ir ideologiją. Platūs tarpdalykiniai tyrimai yra siektinas kiekvieno tyrėjo, nagrinėjančio mirusiųjų laidojimo papročius, tikslas.

surinktais tautosakos rinkiniais – Lietuvių literatūros ir tautosakos institutui; už pastabas tobulinant straipsnio rankraštį – dr. Vykintui Vaitkevičiui.

Straipsnis parengtas 2013 m. balandžio 19 d. Lietuvos doktorantų, rengiančių disertacijas istorijos ir archeologijos tematika, ketvirtajame moksliniame seminare Klaipėdoje ir 2014 m. vasario 19 d. vienuoliktuosiuose Marijos Gimbutienės skaitymuose Vilniuje skaitytų pranešimų pagrindu.

SANTRUMPOS

LTR – Lietuvių tautosakos rankraštynas

VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius

ŠALTINIAI

Alseikaitė M., 1940 š. Įvairi tautosakinė medžiaga, surinkta iš atbėgėlių nuo įvairių Vilniaus krašto vietų, 1939 m. atitekusių SSRS. Užrašyta 1940 metais, balandžio mėnesį. LTR 2374.

Alseikaitė-Gimbutienė M., 1942 š. Laidosena Lietuvoje geležies amžiuje. Diplominis darbas. Vilniaus universitetas. VUB RS, f. 154–1.

Alseikaitė-Gimbutienė M., 1946 š. Die Bestattung in Litauen in der vorgeschichtlichen Zeit. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades einer Hohen Philosophischen Fakultät der Eberhard-Karls-Universität zu Tübingen.

Alseikaitės, 1940 š. Alseikaitės Marijos surinktų įvairių tautosakos dalykų Valkininkų vls., 1940 m. rugpiūčio mėn. pluoštas. LTR 2375.

Astrauskas A., 1998 š. Marvelės bendruomenė (II a. pabaiga – V a.). Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas.

Grikpėdis M., 2013 š. Mirusiųjų deginimo papročio plitimas Vakarų Lietuvoje. Magistro darbas. Vilniaus universitetas.

Kurila L., 2009 š. Socialinė organizacija Rytų Lietuvoje III–XII a. (laidojimo paminklų duomenimis). Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas.

Marijos, 1938–1942 š. Marijos Alseikaitės studijų metais rinkta medžiaga moksliniam darbui (bibliografinės kortelės, užrašai, išrašai). VUB RS, f. 154–503/1–3.

Таутовичюс А., 1954 š. Восточная Литва в первом тысячелетии нашей эры. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Академия наук Литовской ССР. Институт истории и права.

LITERATŪRA

- Akavickas R., 1994 a. Archeologas Jonas Basanavičius. In: *Baltų archeologija*. 1. Vilnius, p. 16–18.
- Akavickas R., 1994 b. Archeologas Jonas Basanavičius. In: *Baltų archeologija*. 3. Vilnius, p. 24–27.
- Akavickas R., 1995 a. Archeologas Jonas Basanavičius. In: *Baltų archeologija*. 1 (4). Vilnius, p. 22–24.
- Akavickas R., 1995 b. Kraštų (Svėdasų) senkapiai, vadinami Taurakalniu. In: *Lietuvos archeologija*. 11. Vilnius, p. 5–15.
- Alseikaitė M., 1940 a. Naujoji Vilniaus krašto lietuvių tautosaka. In: *Naujoji Romuva*. 18–19. Vilnius, p. 371–375.
- Alseikaitė M., 1940 b. Vilniaus dzūkuose. In: *Vilniaus balsas*. 243 (spalio 12). Vilnius, p. 2; 244 (spalio 13). Vilnius, p. 3.
- Alseikaitė-Gimbutienė M., 1942. Pomirtinio gyvenimo įsivaizdavimas Lietuvoje proistoriniais laikais. In: *Gimtasai kraštas*. V (30). Šiauliai, p. 1–11.
- Alseikaitė-Gimbutienė M., 1943 a. Mirusiųjų deginimas priešistorinėje Lietuvoje. In: *Ateitis*. 91 (balandžio 19). Kaunas, p. 3.
- Alseikaitė-Gimbutienė M., 1943 b. Pagoniškosios laidojimo apeigos Lietuvoje. In: *Gimtasai kraštas*. 31. Šiauliai, p. 53–80.
- Alseikaitė-Gimbutienė M., 1946. Mažosios Lietuvos antkapiniai paminklai. In: *Aidai*. 7 (19). Miunchenas, p. 108–109.
- Alseikaitė-Gimbutienė M., 1947 a. Mūsų protėvių pažiūros į mirtį ir sielą. In: *Tremties metai. Lietuvių rašytojų metraštis*. Tübingen, p. 516–534.
- Alseikaitė-Gimbutienė M., 1947 b. Priešistorinių laikų ryšiai su lietuvių liaudies kultūra. In: *Aidai*. 2. Augsburg, p. 62–67.
- Andrašūnaitė-Strakšienė R. (sud.), 1995. Marija Gimbutienė. Bibliografinė rodyklė 1938–1995. Vilnius.
- Balys J., 1981. Mirtis ir laidotuvės. Lietuvių liaudies tradicijos (= Lietuvių tautosakos lobynas. IX). Silver Spring, Md.
- Banytė R., 1995. Gintariniai kabučiai iš Baitų senkapių (Klaipėdos raj.). In: *Vakarų baltų istorija ir kultūra*. II. Klaipėda, p. 5–20.
- Banytė-Rowell R., 2000. Characteristics of the End of the Roman Period According to Material from Baitai Grave Site (near Klaipėda). In: *Archaeologia Baltica*. 4. Vilnius, p. 27–44.
- Banytė-Rowell R., 2003. Aistiškosios laidojimo apeigos Lietuvos pajūryje lyginamosios religijotyros kontekste. In: *Lituanistica*. 1 (53). Vilnius, p. 24–36.
- Basanavičius J., 1998. Iš gyvenimo vėlių bei velnių (= Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka. 7). Vilnius.
- Basanavičius J., 2002. Įvairi tautosaka iš rinkinių (= Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka. 11). Vilnius.
- Basanavičius J., 2004. Juodoji knyga (= Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka. 12). Vilnius.
- Beresnevičius G., 1989. Atvirkštinio pasaulio modelis senųjų lietuvių pasaulėžiūroje. In: *Mokslas ir technika*. 1. Vilnius, p. 45.
- Beresnevičius G., 1990. Dausos. Pomirtinio gyvenimo samprata senojoje lietuvių pasaulėžiūroje. Vilnius.
- Bertašius M., 2009. Horse Graves, Sacrifice, and the Performers of Public Rituals. In: *Archaeologia Baltica*. 11. Klaipėda, p. 305–313.
- Bertašius M., 2013. Dingęs miestas. Viduramžių Kaunas archeologinių tyrimų duomenimis. Kaunas.
- Bliujienė A., 1992. Alinkos (Raistinės) pilkapiai. In: *Lietuvos archeologija*. 8. Vilnius, p. 105–127.
- Bliujienė A., 2005. Baltų palaidojimų indai, arba kad dūšia nejaustų troškulio ir alkio. In: *Lietuvos archeologija*. 28. Vilnius, p. 81–96.
- Bliujienė A., 2010. The Bog Offerings of the Balts: 'I Give in Order to Get Back'. In: *Archaeologia Baltica*. 14. Klaipėda, p. 136–165.
- Butrimas A., 1985. Archeologiniai tyrimai. In: *Lietuvos archeologija*. 4. Vilnius, p. 30–49.
- Butrimas A., 1992. Spigino mezolito kapai. In: *Lietuvos archeologija*. 8. Vilnius, p. 4–10.
- Butrimas A., 2012 a. Donkalnio ir Spigino mezolito-neolito kapinynai. Seniausi laidojimo paminklai Lietuvoje. Vilnius.
- Butrimas A., 2012 b. Marija Alseikaitė-Gimbutienė – baltų archeologijos tyrėja. In: *Lituanistica*. 1 (87). Vilnius, p. 3–11.
- Čivilytė A., 2004. Sulaužytas kalavijas: tarp karybos ir ritualo. In: *Kultūros paminklai*. 11. Vilnius, p. 96–113.
- Daugudis V., 1992. Dėl laidojimų Lietuvos piliakalniuose. In: *Lietuvos archeologija*. 9. Vilnius, p. 27–35.
- Gardėla L., 2013. The Dangerous Dead? Rethinking Viking-Age Deviant Burials. In: *Conversions: Looking for Ideological Change in the Early Middle Ages*. Eds. L. Stupecki, R. Simek (= *Studia Mediaevalia Septentrionalia*. 23). Vienna, p. 99–136.
- Gardėla L., Duma P., 2013. Untimely Death: Atypical Burials of Children in Early and Late Medieval Poland. In: *World Archaeology*. 45 (2). London, p. 314–332.
- Gardėla L., Kajkowski K., 2013. Vampires, Criminals or Slaves? Reinterpreting 'Deviant Burials' in Early Medieval Poland. In: *World Archaeology*. 45 (5). London, p. 780–796.
- Gimbutaitė Ž., Jankauskaitė K. (sud.), 2005. Marija Gimbutienė ...iš laiškų ir prisiminimų. Vilnius.
- Gimbutas J., 2005. Mano sužadėtinė Marytė. In: *Marija Gimbutienė ...iš laiškų ir prisiminimų*. Sud. Ž. Gimbutaitė, K. Jankauskaitė. Vilnius, p. 50–68.
- Gimbutienė M., 1953. Senoji lietuvių religija. In: *Aidai*. 1. Brooklyn, p. 4–12.
- Gimbutienė M., 1962. Lietuvos archeologijos broožai. In: *Metmenys*. 5. Chicago, p. 168–171.

- Iš paskutiniųjų, 1994. Iš paskutiniųjų profesorės Marijos Gimbutienės susitikimų su Lietuvos žmonėmis 1993 metų birželio mėnesį. In: *Liaudies kultūra*. 2. Vilnius, p. 2–11.
- Jankauskas R., Čepliauskaitė I., 2010. Senojo geležies amžiaus bendruomenės socialinės struktūros klausimu (Marvelės kapinyno duomenimis). In: *Florilegium Lithuanum. In honorem eximii professoris atque academici Lithuani domini Eugenii Jovaiša anniversarii sexagesimi causa dicatum*. Sud. G. Blažienė, S. Grigaravičiūtė, A. Ragauskas. Vilnius, p. 92–103.
- Jarockis R., 1998. Lithuanian Archaeology in the Past and Present. In: *Archaeologia Baltica*. 3. Vilnius, p. 37–41.
- Jarockis R., 2004. Between Ethnic-Historical Interpretation and Nationalism: A Long Lasting Research Tradition in Eastern Baltic. In: *Der Ostseeraum und Kontinentaleuropa 1100–1600. Einflußnahme – Rezeption – Wandel*. Hrsg. D. Kattinger, J. E. Olesen, H. Wernicke (= *Culture Clash or Compromise*. VIII). Schwerin, p. 73–76.
- Jovaiša E., 1997. Senojo geležies amžiaus visuomenės struktūros atspindžiai baltų laidojimo paminkluose. In: *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*. XXXV. Vilnius, p. 15–47.
- Jovaiša E., 2002. Dangus baltų gyvenime. In: *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*. LIV. Vilnius, p. 3–16.
- Jovaiša E., 2003. Dangus baltų gyvenime. In: *Lietuva iki Mindaugo*. Sud. E. Jovaiša, A. Butrimas. Vilnius, p. 351–366.
- Kazakevičius V., 1999. Aukštaičių kapinynas žemaičių etnokultūrinėje periferijoje. In: *Lietuvos archeologija*. 18. Vilnius, p. 57–67.
- Kazakevičius V., Malonaitis A., 2004. Vertikaliai įsmeigti ginklai Lietuvos geležies amžiaus paminkluose. In: *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*. LIX–LX. Vilnius, p. 3–12.
- Kazakevičius V., Malonaitis A., 2006. Sacrifices of Weapons in Baltic Burials. In: *Transformatio mundi. The Transition from the Late Migration Period to the Early Viking Age in the East Baltic*. Ed. M. Bertašius. Kaunas, p. 73–79.
- K. S., 1937. Kovoje su vaiduokliais. In: *Gimtasai kraštas*. 2–4 (14–16). Šiauliai, p. 141–142.
- Kulikauskas P., 1952. Lietuvos archeologijos mokslo klausimai draugo Stalino darbų kalbos mokslo klausimais šviesoje. In: *Lietuvos TSR mokslų akademijos žinyras*. IX. Sesija, skirta J. V. Stalino darbams kalbos mokslo klausimais. Vilnius, p. 168–178.
- Kulikauskas P., 1953. Lietuvos archeologijos mokslo klausimai draugo Stalino veikalų kalbos mokslo klausimais šviesoje. In: *Lietuvių kalbos ir kultūros klausimai J. V. Stalino veikalų kalbos mokslo klausimais šviesoje*. Vilnius, p. 186–198.
- Kulikauskas P., 1981. Archeologijos mokslas Vilniaus universitete. In: *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*. XXI (1). Vilnius, p. 111–118.
- Kulikauskas P., 1992. Petras Tarasenko – Lietuvos archeologijos pradininkas. In: *Lietuvos archeologija*. 9. Vilnius, p. 5–21.
- Kulikauskas P., 2000. Archeologija Vilniaus universitete (amžininko prisiminimų šuipinys Archeologijos katedros 50-mečio jubiliejaus proga). In: *Lietuvos istorijos metraštis. 1999 metai*. Vilnius, p. 304–326.
- Kulikauskas P., 2003. Kelias į archeologiją. Vilnius.
- Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A., 1961. Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius.
- Kulikauskas P., Zabiela G., 1999. Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.). Vilnius.
- Kuncienė O., 1980. Grigiškių (Neravų) pilkapyno laidojimo papročiai (1. m. e. V–VII a. pilkapiai). In: *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija*. 3 (72). Vilnius, p. 41–54.
- Kuncienė O., 1981. Grigiškių (Neravų) pilkapyno laidojimo papročiai (2. m. e. VIII–X a. pilkapiai). In: *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija*. 3 (76). Vilnius, p. 93–102.
- Kurila L., 2002. Socialinių santykių atspindžiai Rytų Lietuvos pilkapių degintinių kapų medžiagoje. In: *Archaeologia Lituana*. 3. Vilnius, p. 122–136.
- Kurila L., 2007 a. Graves of the Unburied: Symbolic Iron Age Warrior Burials in East Lithuania. In: *Archaeologia Baltica*. 8. Klaipėda, p. 292–301.
- Kurila L., 2007 b. Vaiko statusas Rytų Lietuvoje geležies amžiuje. In: *Archaeologia Lituana*. 8. Vilnius, p. 97–116.
- Kurila L., 2009. Socialinis statusas ir lytis: geležies amžiaus Rytų Lietuvos socialinės organizacijos analizė. In: *Lietuvos archeologija*. 35. Vilnius, p. 153–192.
- Kurila L., Baubonis Z., Kliaugaitė V., 2010. Ažušilės pilkapynas. In: *Lietuvos archeologija*. 36. Vilnius, p. 221–270.
- Kurila L., Vaitkevičius V., 2011. Mirusiųjų deginimo papročio refleksijos: padavimas apie Migonių piliakalnį. In: *Tautosakos darbai*. XLI. Vilnius, p. 107–134.
- Lang V., 2006. The Establishment of Professional Archaeology in the Baltic Countries. In: *Die Anfänge der ur- und frühgeschichtlichen Archäologie als akademisches Fach (1890–1930) im europäischen Vergleich. Internationale Tagung an der Humboldt-Universität zu Berlin vom 13.–16. März 2003 (= The Beginnings of Academic Pre- and Protohistoric Archaeology (1890–1930) in a European Perspective. International Conference at the Humboldt University of Berlin. March 2003, 13–16; Berliner Archäologische Forschungen*. 2). Hrsg. J. Callmer, M. Meyer, R. Struwe, C. Theune. Rahden, p. 185–196.
- Luchtanas A., 1992. Rytų Lietuva I tūkst. pr. m. erą. In: *Lietuvos archeologija*. 8. Vilnius, p. 56–85.
- Luchtanas A., 1999. Archeologija Vilniaus universitete. In: *Archaeologia Lituana*. 1. Vilnius, p. 7–14.
- Malonaitis A., 2010. Geležinių kirvių „gadinimo“ apraiškos Lietuvos archeologijos medžiagoje. In: *Florilegium Lithuanum. In honorem eximii professoris atque academici*

- Lithuani domini Eugenii Jovaiša anniversarii sexagesimi causa dicatum*. Sud. G. Blažienė, S. Grigaravičiūtė, A. Raugauskas. Vilnius, p. 77–91.
- Merkevičius A., 1988. Žalvario–ankstyvojo geležies amžiaus laidojimo paminklai ir pagrindiniai laidosenos bruožai Lietuvoje (išskyrus pajūrio ruožą). In: *Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimų uždaviniai. Konferencijos pranešimų tezės (Vilnius, 1988 m. spalio)*. Vilnius, p. 25–41.
- Michelbertas M., 1972. Prekybiniai ryšiai su Romos imperija. In: *Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I–XIII a.* Vilnius, p. 5–125.
- Michelbertas M., 1986. Senasis geležies amžius Lietuvoje. I–IV amžius. Vilnius.
- Michelbertas M., 2010. Vilniaus universiteto Archeologijos katedra (nuo įkūrimo iki 1966 metų). In: *Archaeologia Lituana*. 11. Vilnius, p. 7–14.
- Milisauskas S., 2000. Marija Gimbutas: Some Observations about Her Early Years, 1921–1944. In: *Antiquity*. 74 (286). Durham, p. 800–804.
- Nakaitė L., 1964. Miniatiūrinės IX–XIII amžių įkapės Lietuvoje. In: *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. Serija A*. 2 (17). Vilnius, p. 53–73.
- Nakaitė L., 1991. Žalvariniai senolių laišakai. Vilnius.
- Narbutas T., 1998. Lietuvių tautos istorija (2-asis patais. ir papild. leid.). 1. Vilnius.
- Oras E., 2012. Contemporary Politics and Archaeology of Ethnicity in the Baltic Countries: Paradigms of History Writing, State Politics and Personalities in the Tradition of Archaeological Research. In: *Archaeology and the (De) Construction of National and supra-National Politics*. Eds. R. Ó. Riagáin, C. N. Pópa (= *Archaeological Review from Cambridge*. 27 (2)). Cambridge, p. 111–137.
- Paberžytė I., Costopoulos A., 2009. The Evolution of Current Trends in Lithuanian Archaeology: Soviet Past and Post-Soviet Present. In: *Lietuvos archeologija*. 35. Vilnius, p. 95–116.
- Profesorės, 1993. Profesorės Marijos Gimbutienės kalba, pasakyta Vytauto Didžiojo universitete 1993 m. birželio 11 d., suteikiant jai Garbės daktarės vardą. In: *Literatūra ir menas*. 29 (liepos 17). Vilnius, p. 4.
- Puzinas J., 1938. Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys (1918–1938 m. Lietuvos proistorinių tyrinėjimų apžvalga). In: *Senovė. Istorijos skyriaus darbai*. IV. Kaunas, p. 173–304.
- Puzinas J., 1983. Rinktiniai raštai. I: Proistorė. Chicago.
- Reynolds A., 2009. Anglo-Saxon Deviant Burial Customs. Oxford.
- Rimantienė R., 1979. Šventoji. I. Narvos kultūros gyvenvietės. Vilnius.
- Rimantienė R., 1984. Akmens amžius Lietuvoje. Vilnius.
- Sadauskaitė I., 1961. Dėl mirusiųjų deginimo papročio. In: *Iš lietuvių kultūros istorijos*. III. Vilnius, p. 125–131.
- Sidrys R. V., 1999. Kasinėjimai be teorijos? Kritiškas optimisto žvilgsnis į Lietuvos archeologiją. In: *Lietuvos sovietinė istoriografija. Teoriniai ir ideologiniai kontekstai*. Sud. A. Bumblauskas, N. Šepetytė. Vilnius, p. 205–238.
- Simniškytė A., 2013. Geležies amžius Sėloje. Vilnius.
- Stankus J., 1995. Bandužių kapinynas (= Lietuvos archeologija. 12). Vilnius.
- Steponavičienė D., 1996. Petras Tarasenko (1892–1962) (Biografinė apybraiža). Vilnius.
- Svetikas E., 2000. Mirusiųjų pinigai Lietuvoje XIV a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje: krikščioniškas laidojimo paprotys ir jo semantika. In: *Lietuvos istorijos metraštis. 1999 metai*. Vilnius, p. 26–48.
- Svetikas E., 2002. Christianizacijos šaltinių paieška Lietuvos XIV a. pabaigos – XVIII a. pradžios kapinynų medžiagoje. In: *Lituanistica*. 1 (49). Vilnius, p. 74–97.
- Svetikas E., 2003. Alytaus kapinynas: christianizacijos šaltiniai. Vilnius.
- Svetikas E., 2007. Burial and Sacrifice in Lithuania during the Late Fourteenth-Fifteenth Century: Religious Confrontation or a Unique Conversion Phenomenon – Baptism by Fire? In: *Lithuanian Historical Studies*. 11. Vilnius, p. 107–135.
- Svetikas E., 2009 a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės christianizacija XIV a. pab. – XV a. Archeologiniai radiniai su krikščioniškais simboliais. I. Vilnius.
- Svetikas E., 2009 b. XIV a. pabaigos–XV a. amuletai iš apkaustyto lokio nago Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir kaimyniniuose kraštuose. In: *Lietuvos archeologija*. 34. Vilnius, p. 171–210.
- Svetikas E., 2011. Žalgirio epochos lietuvių ir žemaičių karių kapai su ginklais. Vilnius.
- Svetikas E., 2012. Bazorų kapinynas: christianizacijos šaltiniai. Vilnius.
- Szukiewicz W., 1903. Wierzenia i praktyki ludowe (zabobony, przesady, wróżby i t. d.), zebrane w gubernji wileńskiej. In: *Wisła. Miesięcznik geograficzny i etnograficzny*. XVII (3, 4). Warszawa, s. 265–280, 432–444.
- Szukiewicz W., 1910. Niektóre wierzenia, przesady i zabobony ludu naszego, legiendy i podania. In: *Kwartalnik Litewski. Wydawnictwo poświęcone zabytkom przeszłości, dziejom, krajoznawstwu i ludoznawstwu Litwy, Białorusi i Inflant*. 2. Petersburg, s. 85–102.
- Szukiewicz W., 1918. Strefy archeologiczne na Litwie. In: *Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie 1915–1918*. VI. Wilno, s. 5–16.
- Švelniūtė R., 2005 a. Socialinės organizacijos skirtumai V–VI a. Pagrybio ir Plinkaigalio kapinynus palikusiose bendruomenėse. In: *Praeities puslapiai: archeologija, kultūra, visuomenė. Skiriama archeologo prof. habil. dr. Vlado Žulkaus 60-ties metų jubiliejui ir 30-ties metų mokslinės veiklos sukakčiai*. Klaipėda, p. 207–222.
- Švelniūtė R., 2005 b. Socialinio gyvenimo atspindžiai V–VI a. Plinkaigalio kapinyne. In: *Lietuvos archeologija*. 27. Vilnius, p. 9–22.
- Tarasenko P., 1927. Prieistorinė Lietuva. Vadovas krašto praeities tyrimo darbams. Kaunas.
- Tarasenko P., 1934. Apeiginiai Lietuvos piliakalniai. In: *Židinys*. 11. Kaunas, p. 409–418.
- Tarasenko P., 1956 a. Didžiųjų Tyrulių paslaptys. Vilnius.
- Tarasenko P., 1956 b. Lietuvos piliakalniai. Vilnius.

- Tarasenka P., 1958. Pėdos akmenyje (Lietuvos istoriniai akmenys). Vilnius.
- Tautavičius A., 1959. Archeologiniai kasinėjimai Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje 1957–1958 m. m. In: *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. Serija A. 1* (6). Vilnius, p. 115–134.
- Tautavičius A., 1969 a. Fiodorą Pokrovskį prisimenant. In: *Muziejai ir paminklai*. Vilnius, p. 114–115.
- Tautavičius A., 1969 b. Lietuvos praeities tyrinėtojas Vandalinas Šukevičius. In: *Muziejai ir paminklai*. Vilnius, p. 111–113.
- Tautavičius A., 1981. Taurapilio „kunigaikščio“ kapas. In: *Lietuvos archeologija. 2*. Vilnius, p. 18–43.
- Tyszkiewicz E., 1842. Rzut oka na źródła archeologii krajowej, czyli opisanie zabytków niektórych starożytności, odkrytych w zachodnich guberniach Cesarstwa Rossyjskiego. Wilno.
- Tyszkiewicz E., 1850. Badania archeologiczne nad zabytkami przedmiotów sztuk i rzemiosł i t. d. w dawnej Litwie i Rusi litewskiej. Wilno.
- Tyszkiewicz K., 1868. O kurhanach na Litwie i Rusi zachodniej. Studium archeologiczne. Berlin.
- Urbanavičius V., 1966. Laidosena Lietuvoje XIV–XVII amžiais. In: *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. Serija A. 3* (22). Vilnius, p. 105–119.
- Urbanavičius V., 1970. Rumšiškėnai XIV–XVI amžiais (= *Acta Historica Lituanica. VI*). Vilnius.
- Urbanavičius V., 1974. Senųjų tikėjimų relikvai Lietuvoje XV–XVII amžiais (2. Pagonybės liekanos Pakalniškiuose XVI–XVII amžiais). In: *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. 4* (49). Vilnius, p. 71–81.
- Urbanavičius V., 1977. Senųjų tikėjimų relikvai Lietuvoje archeologijos duomenimis (XVI–XVIII amž.). In: *Senieji tikėjimai naujausių tyrinėjimų šviesoje*. Vilnius, p. 17–28.
- Vaitkevičienė D., Vaitkevičius V., 2001. XIII a. Lietuvos valstybinės religijos bruožai. In: *Lietuvos archeologija. 21*. Vilnius, p. 311–334.
- Vaitkevičius V., 1998. Senosios Lietuvos šventvietės. Žemaitija. Vilnius.
- Vaitkevičius V., 2003. Alkai. Baltų šventviečių studija. Vilnius.
- Vaitkevičius V., 2004 a. Studies into the Balts' Sacred Places (= BAR International Series. 1228). Oxford.
- Vaitkevičius V., 2004 b. The Main Features of the State Religion in Thirteenth-Century Lithuania. In: *Балто-славянские исследования. XVI*. Москва, с. 331–356.
- Vaitkevičius V., 2006. Senosios Lietuvos šventvietės. Aukštaitija. Vilnius.
- Vaitkunsienė L., 1981. Žirgų aukos Lietuvoje. In: *Lietuvos archeologija. 2*. Vilnius, p. 58–77.
- Vaitkunsienė L., 1985. Archeologiniai duomenys apie gyvulių kultą žemaičių religijoje m. e. I tūkstantmečio viduryje. In: *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. 3* (92). Vilnius, p. 69–83.
- Vaitkunsienė L., 1986. Mitologiniai ir ritualiniai simboliai m. e. I tūkstantmečio vidurio Lietuvos metalo plastikoje (1. Žirgo vaizdinys). In: *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. 3* (96). Vilnius, p. 37–50.
- Vaitkunsienė L., 1995 a. Archeologiniai šaltiniai apie baltų mitologijos chtoniškąjį pasaulį. In: *Dangaus ir žemės simboliai*. Sud. E. Usačiovaitė. Vilnius, p. 22–39.
- Vaitkunsienė L., 1995 b. Archeologiniai šaltiniai apie mirusiųjų minėjimo apeigas (XIV–XVI a.). In: *Lietuvos archeologija. 11*. Vilnius, p. 207–213.
- Vaitkunsienė L., 1999. Žvilių kapinynas (= Lietuvos archeologija. 17). Vilnius.
- Vėlius G., 2005. Kernavės miesto bendruomenė XIII–XIV amžiuje. Vilnius.
- Vėlius G., 2010. Sugrižtantys numirėliai: „netradicinė“ laidosena Lietuvos viduramžių senkapiuose. In: *Lietuvos istorijos studijos. 25*. Vilnius, p. 62–73.
- Vėlius N., 1996. Marija Gimbutas: The Investigator of Baltic Mythology. In: *The Indo-Europeanization of Northern Europe. Papers Presented at the International Conference Held at the University of Vilnius, Vilnius, Lithuania, September 1–7, 1994* (eds. K. Jones-Bley, M. E. Huld) (= *Journal of Indo-European Studies Monograph. 17*). Washington, p. 181–190.
- Volkaitė-Kulikauskienė R., 1958. Lietuvos archeologiniai paminklai ir jų tyrinėjimai. Vilnius.
- Volteris E., 1924. Archaiologiniai nesusipratimai. In: *Tauta ir žodis. Humanitarinių Mokslų Fakulteto leidinys. II*. Kaunas, p. 156–163.
- Zabiela G., 1994. Velikuškių piliakalnio „kapai“. In: *Gyvenviečių ir keramikos raida baltų žemėse*. Vilnius, p. 46–60.
- Zabiela G. (sud.), 1995. Lietuvos archeologija. 11. Vilnius.
- Zabiela G., 2002. Vandalinas Šukevičius – akmens amžiaus gyvenviečių tyrinėtojas (150-ųjų gimimo metinių sukakčiai pažymėti). In: *Lietuvos archeologija. 23*. Vilnius, p. 9–28.
- Zabiela G., 2009. Atkasta Kriaunų–Obelių apylinkių senovė. In: *Obeliai. Kriaunos*. Sud. V. Mačiekus (2-oji papildyta laida). Vilnius, p. 39–57.
- Žulkus V., 1989. Tarpgentinės dykros ir mirusiųjų pasaulis baltų pasaulėžiūroje. In: *Vakarų baltų archeologija ir istorija. Tarprespublikinės mokslinės konferencijos medžiaga*. Klaipėda, p. 107–116.
- Žulkus V., 1993. Mirusiųjų pasaulis baltų pasaulėžiūroje (archeologijos duomenimis). In: *Žemaičių praeitis. 2*. Vilnius, p. 23–35.
- Žulkus V., 2004. Kuršiai Baltijos jūros erdvėje. Vilnius.
- Акуліч С. А., Каханюўскі Г. А., 1993. Тышкевіч. In: *Археалогія і нумізматыка Беларусі. Энцыклапедыя*. Мінск, с. 622.
- Бутримас А., Гирининкас А., 1990. Старые местные и новые погребальные обряды в неолите Литвы. In: *Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Погребальный обряд*. Москва, с. 147–157.
- Вайткунскене Л., 1986. К изучению культа коня в Литве V–VI вв. In: *Советская археология. 2*. Москва, с. 100–109.

Вайткунскене Л., 1990. К вопросу о роли коня в древнелитовском погребальном обряде (V–XIII вв.). In: *Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Погребальный обряд*. Москва, с. 201–206.

Гирининкас А., 1990. Крятуонас. Средний и поздний неолит (= Lietuvos archeologija. 7). Vilnius.

Жулкус В., 2004. Изменения в мировоззрении куршей в раннем средневековье. In: *Восточная Европа в Средневековье. К 80-летию Валентина Васильевича Семенова*. Москва, с. 153–163.

Йовайша Э., 1989. Мировоззрение балтов по данным пространственного ориентирования и внутреннего устройства погребений центральной Литвы в I–IV вв.

In: *Vakarų baltų archeologija ir istorija. Tarprespublikinės mokslinės konferencijos medžiaga*. Klaipėda, с. 92–107.

Покровский Ф. В., 1897. Къ изслѣдованію кургановъ и городищъ на восточной окраинѣ современной Литвы. In: *Труды девятого археологическаго съѣзда въ Вильнѣ 1893*. Ред. Уварова, С. С. Слуцкій. II. Москва, с. 138–196.

Тарасенко П. Ф., 1952. Городища Литвы. In: *Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры*. XLII. Москва, с. 86–91.

Урбанавичюс В., 1985. Реликты язычества в памятниках 14–16 вв. в Литве. In: *Новое в археологии Прибалтики и соседних территорий*. Таллин, с. 161–167.

INVESTIGATIONS OF BURIAL PRACTICES AND THE CONCEPT OF THE AFTERLIFE IN THE ARCHAEOLOGY OF LITHUANIA. HISTORIOGRAPHICAL ASPECT

Gediminas Petrauskas

Summary

Investigations of burial practices in Lithuania started in the middle of the 19th century. Since then, concepts of burial, death and the afterlife were brought up in studies (popular and scientific articles, publications and monographs) of many antique lovers, self-educated relic collectors and researchers of prehistoric and historical burial practices.

The first attempts to estimate and interpret burial practices originated from the fieldwork practice, although they lacked a broader theoretical base and preparation. A materialistic concept of the developing archaeology, concentration in collecting and filing of artefacts found at burial sites influenced a superficial and often poorly based interpretation of the past society. The only exception was a study by Jonas Basanavičius (1998, pp. 13–91) in the early 1900s. This was one of the first scientific works that examined the concept of the afterlife of ancient Lithuanians. In the study, however, folklore and mythological sources were weakly associated with the archaeological material.

First thorough studies of burial practices, death and the afterlife were published in the 1940s by Marija Alseikaitė-Gimbutienė (1942; 1942 š; 1943 a; 1943 b; 1946 š), known as Marija Gimbutas in the West. A broad researcher's approach of archaeology was formed, influenced by her professors, a linguist Antanas Salys and an archaeologist Jonas Puzinas, also, by works of J. Basanavičius (Fig. 1–2). For the first time, M. Alseikaitė-Gimbutienė investigated burial practices, the concept of the afterlife and the relationship between the living and the dead through the interdisciplinary context of history, folklore and ethnology. Archaeology

was brought to light as a national science, part of a broader Lithuanian philology.

In the 2nd half of the 20th century, due to the Soviet occupation of Lithuania, followed by cultural and academic isolation, imposed censorship and the “iron curtain”, the archaeology of Lithuania was cut off from Western archaeological developmental processes. The interpretation of burial practices remained within the frame of Marxist-Leninist ideology. Although extensive archaeological investigations of burial sites were performed and a lot of empirical data were collected during that period, archaeological publications lacked a broader assessment and reasoned interpretation of burial practices.

At the beginning of the 21st century, transformation took place in interpreting burial practices. Various aspects of death, burial practices and the afterlife were investigated in studies. That included a broad perspective of archaeology, ethnology, folklore, mythology and comparative religion, the latest hypotheses and research data by Lithuanian and foreign researchers. Investigations of burial practices were gradually becoming an object of broad interdisciplinary studies.

Burial practices, a custom of burying the dead with grave goods, relationship between the living, the dead, deities and the environment – all had its own place, meaning and explanation. Therefore, in the investigations of death, burial practices and the concept of the afterlife it is essential to analyze the behaviour and the ideology of the past society, to search links among archaeology, mythology, folklore and other disciplines. Broad interdisciplinary studies are an objective of every researcher of burial practices.

Translated by the author,
the translation revised by *Danguolė Vertelka*

Įteikta 2014 m. birželio mėn.